

Λάρισα

η Πελασγίς **Λάρισα** | Larissa Pelasgis

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

HELLENIC MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS
15TH EPHORATE OF PREHISTORIC AND CLASSICAL ANTIQUITIES

Κείμενο:	Ανθή Μπάτζιου-Ευσταθίου, Δρ. Αρχαιολόγος, Διευθύντρια ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιμέλεια κειμένου:	Ανθή Μπάτζιου-Ευσταθίου, Θ. Παλιούγκας, Υποψ. Δρ. Αρχαιολόγος
Επεξεργασία σχεδίου Λάρισας:	Μιχ. Ανετάκης, Αρχαιολόγος
Φωτογραφίες:	Αρχείο ΙΕ΄ ΕΠΚΑ, Θαν. και Αλέξ. Ευθυμιόπουλος
Καλλιτεχνική επιμέλεια:	Αθηνά Ιακωβίδου
Παραγωγή:	Horizon IKE Εκδόσεις
Text:	Dr Anthi Batziou-Efstathiou, Dr. Archaeologist, Director of the 15 th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities
Text editing:	Anthi Batziou-Efstathiou, Th. Palioungas, candidate for Ph.D. in Archaeology
Plan of Larissa processing:	Mich. Anetakis, Archaeologist
Photos:	Archive of the 15 th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities, Than. and Alex. Efthymiopoulos
Artistic supervision:	Athina Iakovidou
Production:	Horizon IKE Publications

Λάρισσα

η Πελοσός Λάρισσα | Larissa Pelasgis

η Πελασγίς Λάρισα

εικ.-fig. 1
Αργυρό νόμισμα Λάρισσας,
4^{ος} αι. π.Χ.
Silver coin of Larissa,
4th cent. B.C.

Η δύναμη του νερού και οι ευεργετικές αλλά και καταστρεπτικές του ιδιότητες καθόρισαν την επιλογή των χώρων διαβίωσης και μόνιμης εγκατάστασης του ανθρώπου και τον επηρέασαν τόσο ώστε να πλάσει με τη φαντασία του θεότητες, στις οποίες απέδωσε δυνατότητες τέτοιες που αφενός λατρεύοντάς τις θα του εξασφάλιζαν την επάρκεια σε νερό και αφετέρου θα τον προστάτευαν από καταστρεπτικές πλημμύρες. Δίπλα σε ποτάμια και πηγές που θεοποιήθηκαν, δημιουργήθηκαν οι πρώτοι οικισμοί και αργότερα, οι πόλεις. Ο χαμηλός λόφος στη σημερινή θέση Φρούριο, που αγκαλιάζει ο Πηνειός ποταμός, το άφθονο νερό από αυτόν και τις λίμνες-έλη στα βορειοανατολικά της πόλης - το Δώτιον πεδίο -, αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες για την εγκατάσταση στον χώρο και την ανάπτυξη της αρχαίας πόλης.

Σύμφωνα με τη μυθολογία, η Νύμφη Λάρισα χάρισε το όνομά της στην πόλη, αφού γλίστρησε, έπεσε στον Πηνειό και έχασε τη ζωή της. Η μορφή της απεικονίζεται στον εμπροσθότυπο των νομισμάτων της Λάρισσας, ενώ στον οπισθότυπο απεικονίζεται το δεύτερο, αγαπημένο, θέμα των Λαρισαίων, το άλογο είτε να καλπάζει είτε να βόσκει (**εικ.1**). Το τοπωνύμιο Λάρισα - το οποίο απαντά και σε άλλες περιοχές του αρχαίου κόσμου - έχει πελασγική καταγωγή και δηλώνει, γενικά, τόπο φυσικά οχυρό.

Η καίρια γεωγραφική θέση της Λάρισσας στο κέντρο της ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδας συνετέλεσε στη διαμόρφωσή της ως συγκοινωνιακού κόμβου, προσφέροντας όλες τις προϋποθέσεις για οικονομική ανάπτυξη, βασισμένη στη γεωργία, στην κτηνοτροφία και στο εμπόριο. Η συνεχής κατοίκηση της θέσης της αρχαίας πόλης μέχρι σήμερα έχει επιφέρει μεγάλες καταστροφές στα μνημεία που μας είναι γνωστά από τις γραπτές πηγές. Οι σωστικές όμως ανασκαφές στην πόλη κατά τη διάρκεια εκτέλεσης ιδιωτικών έργων, ιδιαίτερα από το 1973 και εξής (έτος ίδρυσης της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων), έχουν αποκαλύψει αρκετά στοιχεία από την αρχαία πολεοδομία, τα οποία, ωστόσο, για διάφορους λόγους, δεν στάθηκε εφικτό να διατηρηθούν ορατά. Οι γνώσεις μας εμπλουτίζονται επίσης από τα κινητά ευρήματα των ανασκαφών αυτών, καθώς και από τη μελέτη των διαφόρων επιγραφών, που μας κάνει γνωστά πολλά στοιχεία για την αρχαία τοπογραφία, την προσωπογραφία των Λαρισαίων, τις λατρείες, την κοινωνική ζωή, τους αθλητικούς αγώνες, για πολιτικά και ιστορικά γεγονότα.

The power of water consists of two contradictory sides; a beneficial and a destructive one, which determined people's choice considering both their contemporary and permanent settlements, exerting at the same time, influence on his imagination as to create deities to whom he attributed capacities that, activated by worship, secured sufficiency of water supply and protection from damaging floods. It was near divinely personified rivers and springs that the first settlements and, later on, cities were constructed. The embraced by the Peneius river mound, at the modern site of Phrourion, and abundance of water from the river as well as from lakes-stagnant ponds lying northeast of the city -in the Dotion field-, were major factors determining installation in this area and subsequent development of the ancient city.

According to Greek mythology, the city was named after the Nymph Larissa who fell in the Peneius river and was drowned. Her figure is depicted on the obverse of Larissa coins, while the reverse shows the second most popular theme, a galloping or grazing horse (**fig. 1**). The place name Larissa, which also occurs in other regions of the ancient world, has a pelasgic origin and indicates a naturally fortified site.

The crucial geographical location of Larissa, in the centre of the east Thessalian plain, promoted its development into a major junction point for transport and communication, providing advantageous conditions for economic growth, based on farming, cattle-breeding and trade. Continuous habitation of the ancient acropolis site has caused significant structural damage to the monuments known to us from written sources. However, rescue excavations in the city, in the course of private sector construction works, especially from 1973 onwards (foundation year of the local Ephorate of Antiquities), have unearthed quite a few stretches of the ancient urban planning, which, for various reasons, could not be preserved visible. Our knowledge is also enriched by the portable excavation finds, as well as the study of various inscriptions, through which we gain access to a great deal of information about the ancient topography, prosopography of the citizens of Larissa, cults, social life, athletic games, political and historic events.

Larissa Pelasgis

Ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα

εικ.-fig. 2

Κύλικες της Μέσης εποχής του Χαλκού
Kylikes of the Middle Bronze Age

Από τους έξι προϊστορικούς οικισμούς που εντοπίζονται στα όρια της σημερινής πόλης, ο λόφος Φρούριο -η αρχαία ακρόπολη- κατοικείται συνεχώς από την Πρώιμη εποχή του Χαλκού (αρχές της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ.) μέχρι σήμερα. Αντιπροσωπευτικά αλλά λιγοστά είναι τα ευρήματα της Μέσης (εικ. 2) και της Ύστερης εποχής του Χαλκού - μυκηναϊκής εποχής (εικ. 3, 4), καθώς και της εποχής του Σιδήρου (εικ. 5).

Η πολιτική οργάνωση της Θεσσαλίας σχετίστηκε άμεσα από τους αρχαίους συγγραφείς με την τύχη των αριστοκρατικών οίκων της περιοχής, που κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης και κοπάδια αιγοπροβάτων, βοοειδών και αλόγων. Οι οίκοι των ευγενών γαιοκτημόνων είχαν πολιτική δύναμη και συνδέονταν μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς. Οι Θεσσαλοί οργανώθηκαν σε τέσσερα φυλετικά κράτη, που ονομάστηκαν τετράδες ή μοίρες: την Πελασγιώτιδα, την Εστιαιώτιδα, τη Θεσσαλιώτιδα και τη Φθιώτιδα. Κατά την αρχαϊκή εποχή (τέλος του 7^{ου} αι. π.Χ.) διαμορφώνεται η ισχυρή πρωτεύουσα της Πελασγιώτιδας, η Λάρισα, πάνω στην ακρόπολη καθώς και στις ανατολικές και νότιες υπώρειές της. Κατά την ίδια χρονική περίοδο τα τέσσερα αυτά κράτη συμάχησαν. Σε καιρό πολέμου ένωναν τους στρατούς τους και εξέλεγαν έναν από τους ηγεμόνες τους ως ανώτατο στρατιωτικό ηγέτη, τον λεγόμενο «ταγό». Ως πρώτος ταγός αναφέρεται ο Αλεύας ο Πυρρός, ιδρυτής του οίκου των Αλευαδών της Λάρισας, ηγεμόνας της Πελασγιώτιδας. Στον ίδιο αποδίδεται η στρατιωτική οργάνωση της συμμαχίας: κάθε τετράδα ήταν διαιρεμένη κατά κλήρους, ο καθένας από τους οποίους είχε την υποχρέωση να ενισχύσει το Κοινόν των Θεσσαλών με 40 ιππείς και 80 πελταστές. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν αναφέρεται συνεισφορά σε οπλίτες, ίσως λόγω της οικονομικής δυνατότητας των Θεσσαλών να εκτρέφουν μεγάλο αριθμό αλόγων και να κινητοποιούν πολυάριθμους ιππείς. Η σημασία του ιππικού για τη Θεσσαλία είναι εμφανής από την απεικόνιση των αλόγων στην τέχνη.

Out of the six prehistoric settlements located within the boundaries of the modern city, the Phrourion mound -the ancient acropolis- has been continuously inhabited from the Early Bronze Age (beginning of the 3rd millennium B.C.) to our days. Representative but few in number are finds of the Middle (fig. 2) and Late Bronze Age – the Mycenaean era (figs 3, 4), as well as those of the Iron Age (fig. 5).

The political organization of Thessaly is directly associated by ancient writers with the destiny of the aristocratic families of the region, who owned large estates and flocks of sheep and goats, cattle and horses. The houses of the noble estate-owners had political power and were linked by ties of kinship. The Thessalians were organized into four tribal states called tetrades or moirai: Pelasgiotis, Hestiaiotes, Thessaliotes and Phthiotes. It was in the Archaic period (end of the 7th cent. B.C.) that the strong capital of Pelasgiotis, Larissa, was established, situated on the acropolis and expanding down its east and south slopes. In the same period, these four states formed a confederation. In war times, they were joining forces, electing one of their rulers as tagos, that is, as supreme military official. Recorded in the evidence as the first tagos is Aleuas the Red, founder of the House of Aleuadai of Larissa, ruler of Pelasgiotis. The same person, as it is alleged, undertook the military organization of the confederation: each tetras was sub-divided into land allotments, each one of which had the obligation to contribute to the Thessalian League (Koinon) 40 horsemen and 80 soldiers peltastai. Worth noting is that there is no reference to infantry contribution (hoplitai) possibly because the Thessalians could easily afford to raise a large number of horses and command a large force of horsemen. The importance of cavalry for Thessaly is evident through the depiction of horses in the art.

Historic and archaeological evidence

εικ.-fig. 3
Αλάβαστρα μυκηναϊκής εποχής
Alabastra of the Mycenaean period

εικ.-fig. 4.
Πιθαμορφίσκοι μυκηναϊκής εποχής
Piriform jars of the Mycenaean period

Στην αρχαϊκή και κλασική εποχή (τέλος του 6^{ου} - μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.) χρονολογούνται τμήματα οικιών και οδών που εντοπίστηκαν σε οικόπεδο στο κέντρο της σημερινής πόλης (εικ. 6.3, βλέπε σελ. 48). Καθώς η κατεύθυνση των οδών δεν άλλαζε διαχρονικά, έχει παρατηρηθεί η ύπαρξη ακόμη και επτά επάλληλων οδοστρωμάτων κατασκευασμένων από χαλίκια, κροκάλες και κομμάτια κεραμιδιών, που χρονολογούνται από τον 5^ο αι. π.Χ. έως την πρώιμη ρωμαϊκή εποχή. Από τα αρχαιότερα οικήματα που ανασκάφηκαν, προέρχεται μία αττική ερυθρόμορφη κύλικα, που αποδίδεται στον Ζωγράφο του Ευεργίδη (520-510 π.Χ.). Στο εσωτερικό του αγγείου υπάρχει παράσταση γυμνού αθλητή ή οπλίτη που ετοιμάζεται να φορέσει την αριστερή κνημίδα, ενώ έχει ήδη φορέσει τη δεξιά. Πίσω του βρίσκεται ακουμπισμένη η ασπίδα του. Κυκλικά, γύρω από την παράσταση, υπάρχει η γραπτή επιγραφή ΗΙΠΠΑΡΧΟΣ [ΚΑ]ΛΟΣ (εικ. 7). Στην ίδια ανασκαφή βρέθηκαν αργυρά και χάλκινα νομίσματα Λάρισας, Αίγινας και Φιλίππου Β' της Μακεδονίας (5^{ος}- 4^{ος} αι. π.Χ.). Κατά την αρχαϊκή εποχή στη Λάρισα υπήρχαν εργαστήρια γλυπτικής, που κατασκεύαζαν τα χαρακτηριστικά για την εποχή αγάλματα Κούρων (εικ. 8).

εικ.-fig. 5

Αγγεία της Πρώιμης εποχής του Σιδήρου
Early Iron Age vases

To the Archaic and Classical period (end of the 6th – middle of the 4th cent. B.C.) are dated parts of houses and streets unearthed in a plot located in the centre of the modern city (**fig. 6.3**, see page 48). As the direction streets run did not changed through time, up to seven successive street pavements have been observed, made from pebbles, river gravel and fragments of tiles, dated from the 5th cent. B.C. to the early Roman period. Deriving from the earlier house deposits of the excavation is an Attic red-figure stemmed cup (kylix), attributed to the Euergides Painter (520-510 B.C.). Inside, the vase displays a scene of a nude athlete or hoplite getting ready to put on his left greave, having already worn the right one, his round shield placed in the background behind him. A painted inscription, encircling the representation, reads as follows: ΗΙΠΠΑΡΧΟΣ [ΚΑ]ΛΟΣ (Hipparchos beautiful youth) (**fig. 7**). In the same excavation were also found silver and bronze coins of Larissa, Aigina and Philip II of Macedonia (5th - 4th cent. B.C.). In the Archaic times, Larissa was the home of sculpture workshops producing the characteristic of the period statues of nude male youths (kouroi) (**fig. 8**).

εικ.-fig. 7
Αττική ερυθρόμορφη κύλικα.
520-510 π.Χ.
Attic red-figure kylix.
520-510 B.C.

εικ.-fig. 8.
 Κεφαλή κούρου
 αρχαϊκής εποχής
 Kouros' head
 of the Archaic period

εικ.-fig. 9
 Αττικός ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας,
 440-435 π.Χ.
 Attic red-figure calyx-krater,
 440-435 B.C.

Σε άλλο σημείο της πόλης βρέθηκε τυχαία ένα δεύτερο μεγάλο έργο της αττικής αγγειογραφίας, ένας ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας, που αποδίδεται στον Ζωγράφο του Μονάχου 2335 και χρονολογείται γύρω στα 440-435 π.Χ. Το αγγείο φέρει παράσταση σε δύο ζώνες, όπου αναπτύσσονται σκηνές αυλητικής, αυλωδίας, οπλιτοδρομίας και ενός γυμνικού αγωνίσματος παιδών, που σχετίζονται με τη μεγάλη αθηναϊκή γιορτή των Παναθηναίων (εικ. 9). Πιθανότατα ο κρατήρας ήταν ειδική παραγγελία κάποιου Λαρισαίου σε ανάμνηση της συμμετοχής και της νίκης του σε κάποιο από τα εικονιζόμενα αγωνίσματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναγραφή των ονομάτων των εικονιζόμενων μορφών. Στην ίδια εποχή χρονολογείται μια επιτύμβια στήλη που εικονίζει μια κόρη που κρατά αλάβαστρο (εικ. 10), εξαιρετικό δείγμα τέχνης της κλασικής εποχής με χαρακτηριστικά της τοπικής παράδοσης, καθώς και η επιτύμβια στήλη θεσσαλού, που φέρει το χαρακτηριστικό κάλυμμα στην κεφαλή, τον πέτασο (εικ.11).

Η τύχη της πόλης συνδέεται άμεσα με την ανοδική πορεία του βασιλείου της Μακεδονίας, από τα μέσα του 4^{ου} αι. υπό τον Φίλιππο Β' έως τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. στα χρόνια του Φιλίππου Ε'. Αυτήν την εποχή η πόλη είχε πιθανότατα υπό την κυριαρχία της την ανατολική πεδιάδα μέχρι το Αμυρικόν πεδίο (περιοχή Αγιάς).

Σημαντικές πληροφορίες για την πολιτική κατάσταση στη Λάρισα του τέλους του 3^{ου} αι. π.Χ. αντλούμε από ένα τιμητικό ψήφισμα για τον Εδεσσαίο Χρυσόγονο, ο οποίος είχε προστατεύσει τις θεσσαλικές πόλεις και τη Λάρισα από τις επιδρομές των Αιτωλών, το 217 π.Χ. Για τον λόγο αυτόν, ο Δήμος των Λαρισαίων του απένειμε τον τίτλο του λαρισαίου πολίτη και του έδωσε το δικαίωμα να αποκτήσει γη και οικία στην πόλη.

Στο τέλος του 3^{ου} αι. π.Χ. χρονολογείται το πρωιμότερο μέχρι σήμερα, βοτσαλωτό ψηφιδωτό που έχει ανασκαφεί στην πόλη (εικ. 6.4, 12). Αν και είχε καταστραφεί σε μεγάλο τμήμα του από μεταγενέστερες επεμβάσεις, διασώθηκε ένα οκτάκτινο αστέρι κατασκευασμένο από μαύρα βότσαλα πάνω σε υπόλευκο κονίαμα. Το αστέρι εγγράφεται σε κύκλο, ο οποίος περιβάλλεται από πλατιά ταινία με μαιάνδρους και τετράγωνα με χιαστί κόσμημα.

A random find, from another part of the city, brought to light the second major work of Attic vase-painting, a red-figure calyx - krater attributed to the Painter of Munich 2335, dating around 440-435 B.C. The vase displays representations, arranged in two registers, depicting scenes of musical contests for auletai and aulodoi, races for armed men (hoplitodromoi) and a race for nude boys, all associated with the great Athenian festival of Panathenaea (**fig. 9**). Most probably, the krater was made by special order of a citizen of Larissa to commemorate his participation and victory in one of the depicted events. Of particular interest is the inscription of the names of the appearing in the scenes figures. Dated to the same period is a carved in relief funerary stele with a kore (maiden) holding an alabastron (**fig. 10**), an exquisite specimen of the art of the Classical era retaining traits of local tradition, as well as a funerary stele of a Thessalian wearing a petasos, the characteristic local head cover (**fig. 11**).

The fortune of the city was closely interlinked with the upward trajectory of the kingdom of Macedonia, from the middle of the 4th cent. B.C., under Philip II, to the beginning of the 2nd cent. B.C., in the years of Philip V. In this period, the city, most probably, had under its rule the eastern plain up to the Amyrion field (region of Agia).

Important information on the political situation in Larissa of the end of the 3rd cent. B.C. offers a honorary decree for Chrysogonos of Edessa, who had protected the Thessalian cities and Larissa from the raids of the Aitolians, in 217 B.C. Rewarding him on this occasion, the deme (demos) of Larissa bestowed on him the title of a citizen of Larissa, granting him the right to acquire land property and residence in the city.

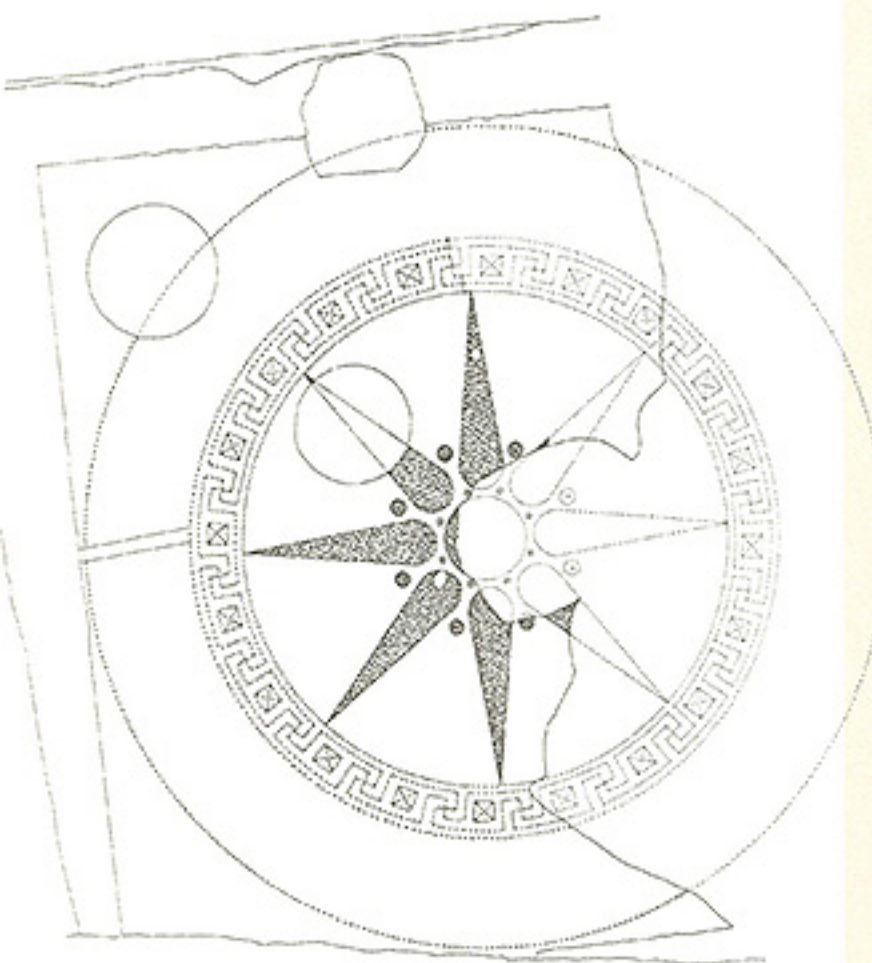
To the end of the 3rd cent. B.C. dates the earliest pebble mosaic excavated in the city up to now (**figs 6.4, 12**). Although a large part of it has been damaged by later interventions, it preserves an eight-pointed star made of black pebbles set in pale white mortar. The star is placed inside a circle, bordered by a broad band, which is decorated with meanders and squares filled with X-pattern.

εικ.-fig. 10
Επιτύμβια στήλη κόρης.
5^{ος} αι. π.Χ.
Funerary stele of a kore.
5th cent. B.C.

εικ.-fig. 11.
Επιτύμβια στήλη
κλασικής εποχής
Funerary stele
of the Classical period

εικ.-fig. 12
 Ψηφιδωτό δάπεδο.
 Τέλος 3^{ου} αι. π.Χ.
 Mosaic floor.
 End of 3rd cent. B.C.

Μετά τη μάχη στις Κυνός Κεφαλές, το 197 π.Χ., οι άρχοντες της Λάρισας ακολουθούν φιλορωμαϊκή πολιτική και αποκτούν προνόμια από τους νέους, πλέον, κυρίαρχους στον ελλαδικό χώρο. Ο 2^{ος} αι. π.Χ. αποτελεί περίοδο ακμής για τη Λάρισα, η οποία έγινε η έδρα του νέου Κοινού των Θεσσαλών και των στρατηγών του. Από επιγραφικές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι σύναψε διπλωματικές σχέσεις με τη Ρόδο και με πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως η Μίλητος, τα Μύλασα και η Πέργαμος. Σ' αυτήν την εποχή χρονολογείται ένα τιμητικό ψήφισμα για δύο ακολούθους του βασιλιά Ευμένη Β' της Περγάμου, ο οποίος είχε επισκεφθεί τη Λάρισα μαζί με τον αδελφό του Άτταλο κατά το πρώτο έτος του Γ' Μακεδονικού πολέμου, το 171 π.Χ. Οι τιμώμενοι συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις για τη συμμαχία των Λαρισαίων με τους Περγαμηνούς και τους Ρωμαίους, εναντίον των Μακεδόνων.

Από επιγραφικές μαρτυρίες παρακολουθούμε την κίνηση όχι μόνο πολιτικών αλλά και επιστημόνων της εποχής. Έτσι, από ένα τιμητικό ψήφισμα των μέσων του 2^{ου} αι. π.Χ. μαθαίνουμε για την παρουσία και την εργασία στην πόλη ενός «χαλδαίου» αστρονόμου, του Αντιπάτρου, γιου του Αντιπάτρου.

Στην έκταση των σημερινών πλατειών, Κεντρικής ή Ταχυδρομείου, θα πρέπει να βρισκόταν η *Ελεύθερη Αγορά*, το πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο της αρχαίας πόλης. Σ' αυτή την Αγορά βρισκόταν ο ναός του Κερδίου Απόλλωνος, που θα πρέπει να χτίστηκε στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. Στο ιερό τέμενος στήνονταν τα ψηφίσματα του Δήμου των Λαρισαίων και οι δικαστικές αποφάσεις, ενώ οι πολίτες αφιέρωναν αναθήματα προς τιμήν του θεού. Το ιερό θα πρέπει να καταστράφηκε κατά τον 2^ο αι. μ.Χ. Τα αρχιτεκτονικά μέλη του και τα αναθήματα που ήταν ανιδρυμένα στον χώρο του απομακρύνθηκαν από τη θέση τους και χρησιμοποιήθηκαν, σε δεύτερη χρήση, ως οικοδομικό υλικό σε μεταγενέστερες εποχές. Σε ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο κέντρο της Λάρισας (**εικ. 6.5**) αποκαλύφθηκε αρχαίος δρόμος με τρία επάλληλα οδοστρώματα, λείψανα αρχαίων κτιρίων και αποχετευτικοί αγωγοί. Ο ένας από αυτούς, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 11 μ. περίπου, είχε κάλυψη από μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες, αλλά και από αρχιτεκτονικά μέλη (προερχόμενα από παλαιότερα ήδη κατεστραμμένα οικοδομήματα), καθώς και από επτά ενεπίγραφες στήλες, μεταξύ των οποίων πιθανόν να συγκαταλέγονται και αναθήματα, που ήταν ανιδρυμένα στο ιερό. Σε αυτές τις στήλες περιλαμβάνονται απελευθερωτικές επιγραφές, μία αναθηματική στήλη στον Δία Ομολώιο, ένα ιωνικό κιονόκρανο

After the battle at Kynoskephalai, in 197 B.C., the archons of Larissa adopt a pro-Roman policy and are granted privileges by the new ruling power in the Helladic region. The 2nd cent. B.C. is a flourishing period for Larissa, which became the seat of the new Thessalian League and its generals (strategoï). According to epigraphic evidence, the city established diplomatic relations with Rhodes and cities of Asia Minor, such as Miletus, Mylasa and Pergamon. To the same period is assigned an honorary decree issued for two attendants of King Eumenes II of Pergamon, who had visited Larissa together with his brother Attalos in the first year of the Third Macedonian War, in 171 B.C. The honorands participated to the negotiations for the alliance between Larissa, Pergamon and Rome against the Macedonians.

Through epigraphic evidence we can monitor not only the movement of politicians but also scientists of that time. Thus, from an honorary decree of the middle of the 2nd cent. B.C. we hear about the presence and work in the city of a «Chaldaean» astronomer, Antipatros son of Antipatros.

In the area of two modern squares, either the Central Square or the Post Office Square, must have been located the *Eleuthere Agora*, political and religious centre for the elite of the ancient city. Situated in that market was the temple of Apollo Kerdoos, built probably at the beginning of the 4th cent. B.C. In this sacred precinct the decrees of the deme of Larissa were erected as well as judicial decisions, while the citizens dedicated there votives to the god. The sanctuary must have been destroyed in the 2nd cent. A.D. Architectural fragments deriving from it and votives erected there were removed from their place and reused as building material in later periods. An excavation carried out in the centre of Larissa (**fig. 6.5**) revealed an ancient road with three successive pavements, remains of ancient buildings and drains. One of the latter, stretching along about 11 m., was covered not only with large schist slabs but also with architectural fragments (originating from older already destroyed edifices), as well as seven inscribed stelae, possibly comprising among them votive ones once erected in the precinct. There are included stelae with manumission inscriptions, a votive stele to Zeus Homoloios, an Ionic

εικ.-fig. 13

Επιτύμβια στήλη του Θεοτίμου. 457 π.Χ.

Funerary stele of Theotimos. 457 B.C.

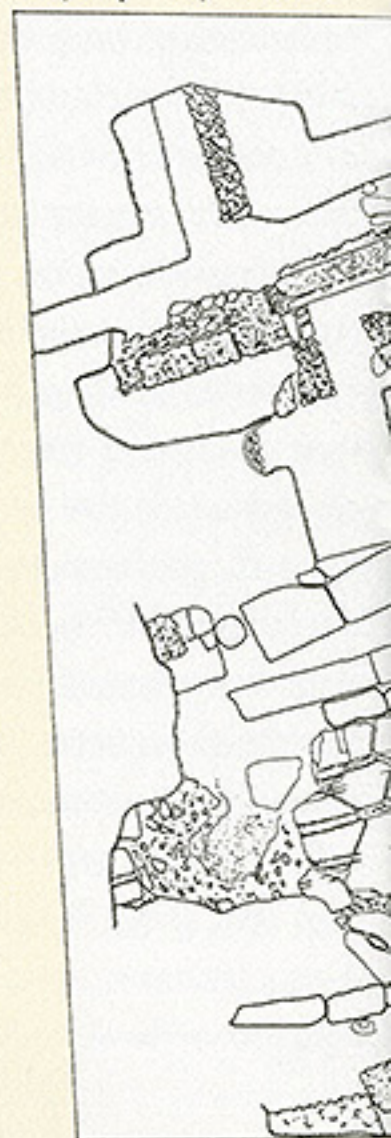

που αποτελούσε βάση χάλκινου ανδριάντα με επιγραφή τιμητική για τον Γυμνασίαρχο Τιμασίθεο και η επιτύμβια στήλη του Θεοτίμου, πολεμιστή με καταγωγή από τον Άτραγα, που σκοτώθηκε στη μάχη της Τανάγρας (457 π.Χ.) σύμφωνα με το επίγραμμα που είναι χαραγμένο στον κρόταφο της στήλης **(εικ. 13)**.

Οι αποφάσεις - ψηφίσματα του Συνεδρίου των Θεσσαλικών πόλεων στήνονταν αποκλειστικά στο ιερό τέμενος του Ελευθερίου Διός, το οποίο αποτελούσε ένα από τα δύο σημαντικότερα ιερά του Κοινού των Θεσσαλών, κατά τον 2^ο αι. π.Χ. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το ψήφισμα του Κοινού των Θεσσαλών (150 π.Χ.), με το οποίο ρυθμίζεται λεπτομερώς ο τρόπος μεταφοράς μιας μεγάλης ποσότητας σιτηρών από Θεσσαλικές πόλεις προς τη Ρώμη, η οποία μαστιζόταν από σιτοδεία εκείνη τη χρονιά. Ο απεσταλμένος της Ρώμης Κόιντος Καικίλιος Μέτελλος, που αναφέρεται στην επιγραφή, είναι πρόσωπο γνωστό για τις επιτυχείς πολεμικές επιχειρήσεις του στη Μακεδονία.

Η παρακμή και η μείωση του πληθυσμού που ακολούθησε, λόγω των εμφυλίων πολέμων των Ρωμαίων κατά τον 1^ο αι. π.Χ., αντιμετωπίστηκε με την πολιτογράφηση μετοίκων και την απελευθέρωση δούλων ανά εξάμηνο, όπως μαρτυρείται από πλήθος απελευθερωτικών επιγραφών. Με τις απελευθερωτικές αυτές πράξεις ενισχυόταν και το δημόσιο ταμείο, αφού οι δούλοι πλήρωναν ένα ποσό που ανερχόταν σε είκοσι δύο και μισό δηνάρια.

Στα χρόνια του αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου (19 π.Χ. - 14 μ.Χ.) κατασκευάστηκαν μεγάλοι δρόμοι από μαρμάρινες, ακανόνιστου σχήματος πλάκες. Ένας από αυτούς βρέθηκε στη διασταύρωση των οδών Κύπρου και Ρούσβελτ **(εικ. 6.6, 14)**, είχε πλάτος 4,40 μ. και σώθηκε σε μήκος 12 μ. Εκατέρωθεν του δρόμου υπήρχαν κράσπεδα πλάτους 0,45 μ., κατασκευασμένα από μεγάλους στενόμακρους γωνιόλιθους.

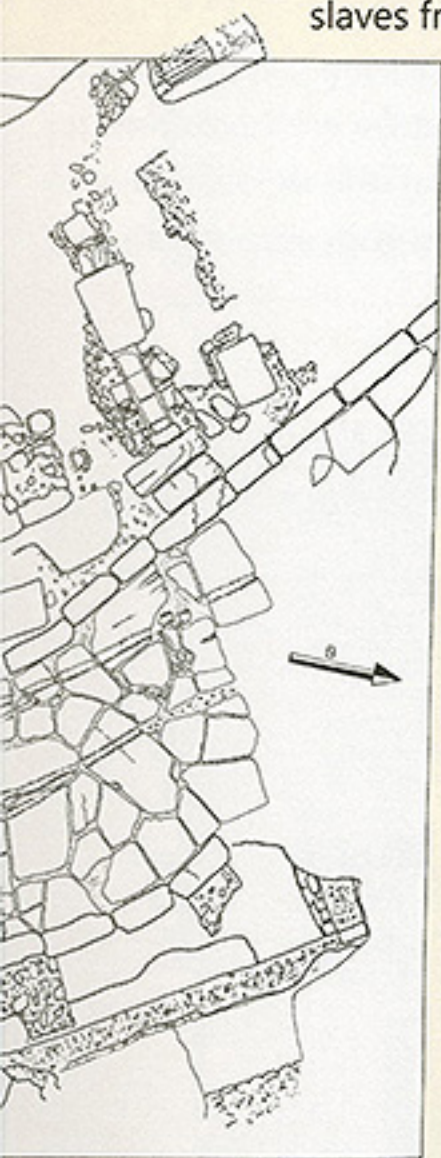
capital, which had originally been the base of a bronze statue and preserved on it a honorary inscription for the Gymnasiarch Timasitheos, and the funerary stele of Theotimos, a warrior, who came from Atrax, and, according to the epigram engraved at the top of the stele, was killed in the battle of Tanagra (457 B.C.) (fig. 13).

The decisions-decrees of the Congress of the Thessalian cities were erected exclusively in the precinct of Zeus Eleutherios, which was one of the two most important sanctuaries of the Thessalian League in the 2nd cent. B.C. Such an issued by the Thessalian League (150 B.C.) decree is that regulating, in great detail, the manner of transport of a large quantity of wheat from the Thessalian cities to Rome, which that year was undergoing famine. The envoy of Rome, Quintus Caecilius Metellus, mentioned in the inscription, is known for his successful military campaigns in Macedonia.

To combat the decline and regression of population, caused by the Roman civil wars of the 1st cent. B.C., every six months, metics were granted full citizenship and slaves freedom, as attested in a large number of manumission

inscriptions. Through these liberatingacts money was pouring into the public treasury, as freed slaves had to pay an amount rising to twenty two and a half dinars.

At the time of emperor Octavian Augustus (19 B.C. -14 A.D.) large roads were constructed paved with marble slabs of irregular outline. One of these roadways was recovered at the crossroad junction of Kyprou st. with Roosevelt st. (figs 6.6, 14), was 4,40 m. wide and its preserved length was 12 m. On each side, the road was defined by curbs, 0,45 m. wide, built of large oblong stone blocks.

εικ.-fig. 14

Λιθόστρωτος δρόμος.
Ρωμαϊκή εποχή
Stone paved road.
Roman period

εικ.-figs 15-16

Λιθόστρωτος δρόμος,

Ρωμαϊκή εποχή

Stone-paved road.

Roman period

Ο δρόμος σε μήκος 6,60 μ. είχε ευθεία πορεία στην κατεύθυνση Β – Ν, ενώ στη συνέχεια έστριβε και συνέχιζε προς ΒΔ. Πάνω στο οδόστρωμα υπήρχαν δύο ζεύγη αμαξοτροχιών με μετατρόχιο διάστημα 1,50 μ. Στη δυτική πλευρά του δρόμου υπήρχε πεζοδρόμιο κατασκευασμένο από μαρμάρινες, ακανόνιστες πολυγωνικές πλάκες. Η κεραμική και τα ευρήματα πάνω στο οδόστρωμα (χάλκινα νομίσματα, λυχνάρια, ειδώλια) τον χρονολογούν στο τέλος του 1^{ου} αι. π.Χ.

Ένας άλλος δρόμος αποκαλύφθηκε κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής σε οικόπεδο κοντά στην συμβολή των οδών Δήμητρας και Νίκης, όπου αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες, που αποτελούν τμήμα μιας γειτονιάς από τις ανατολικές συνοικίες της Λάρισας και χρονολογούνται από την ελληνιστική ως τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Ο δρόμος με κατεύθυνση Β-Ν (εικ. 6.7, 15, 16) αποτελεί τμήμα ενός κεντρικού οδικού άξονα, ο οποίος βαίνει πιθανόν πάνω στην πορεία παλαιότερων κλασικών ή ελληνιστικών δρόμων, ενώ φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Στο κέντρο του οδοστρώματος υπάρχει ένα ζεύγος αμαξοτροχιών με μετατρόχιο διάστημα 1,36 – 1,40 μ. Σώζεται σε μήκος 21,07 μ. μέσα στα όρια του οικοπέδου και το πλάτος του φθάνει (μαζί με τα κράσπεδα) τα 5,10 μ. Σε αρκετές περιπτώσεις ανασκαφής δρόμων διαπιστώθηκε ότι δίπλα στα κράσπεδα κατασκευάζονταν πλινθόκτιστοι αποχετευτικοί αγωγοί, που καλύπτονταν από σχιστόπλακες ή παλαιότερο οικοδομικό υλικό. Οι αγωγοί αυτοί ανήκαν στο κεντρικό αποχετευτικό σύστημα της πόλης.

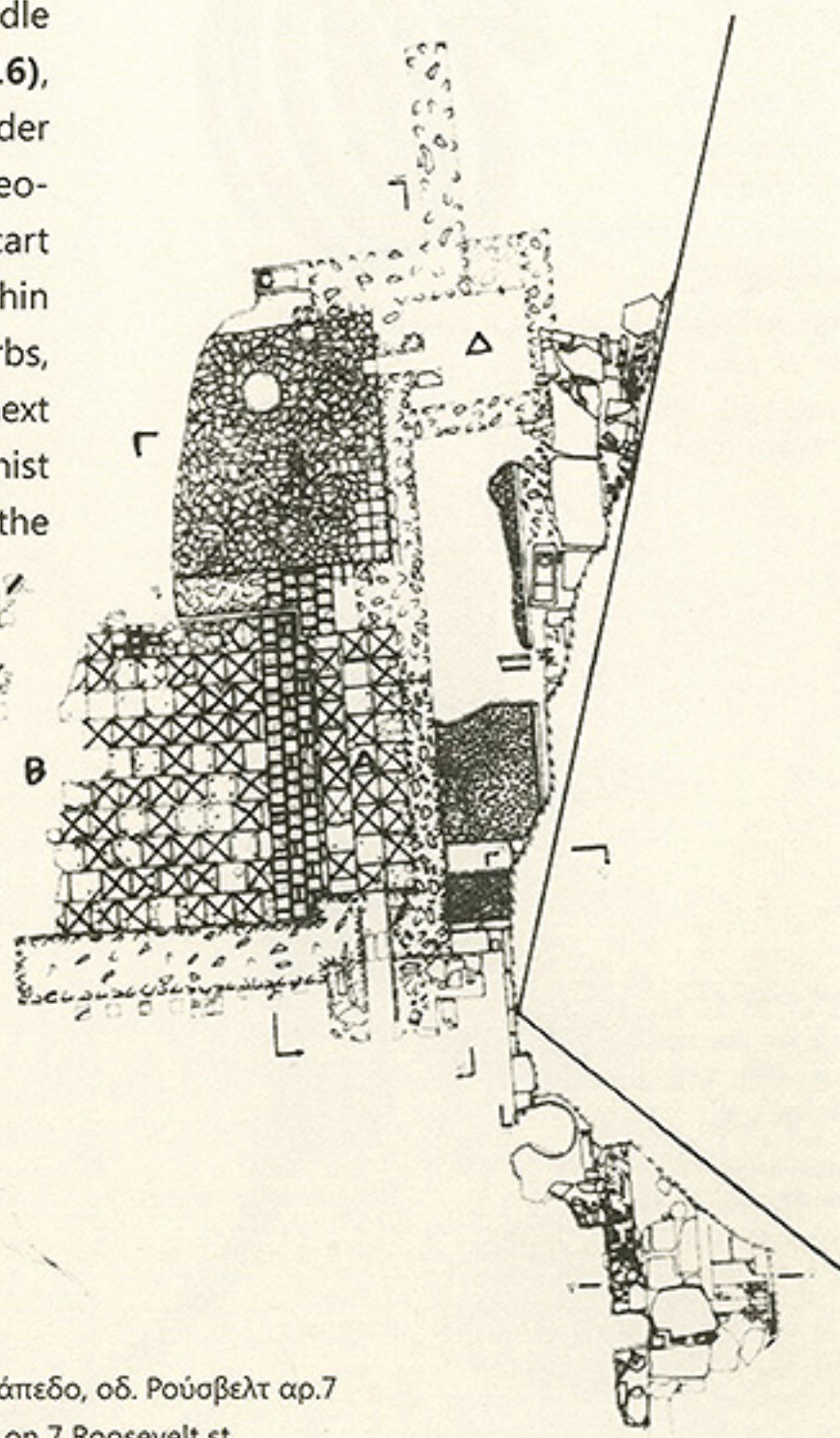
Continuing straight along 6,60 m. in the N-S direction, the road diverted towards the NW. Cut into the stone pavement were two pairs of cart tracks with a gauge of 1,50 m. On the west side of the road there was a sidewalk paved with marble, irregular, polygonal slabs. Ceramic evidence and finds from the top surface of the road pavement (bronze coins, lamps, figurines) date it to the end of the 1st cent. B.C.

Another road was revealed in the course of foundation digging for the construction of a building in a plot near the junction of Demetras st. with Nikes st., bringing also to light antiquities that comprise part of a neighbourhood in the eastern quarters of Larissa, dated from the Hellenistic to the Middle Byzantine period. The road, running in the N-S direction (**figs 6.7, 15, 16**), is part of a central roadway, which probably follows along the course of older Classical or Hellenistic ones, while it was apparently used until the Palaeo-Christian times. Down the middle of the road pavement there is a pair of cart tracks with a gauge of 1,36-1,40 m. The preserved length of the road, within the boundaries of the plot, is 21,07 m. and its width, together with the curbs, 5,10 m. In quite a few cases of road excavations it has been attested that next to the curbs were constructed mudbrick drain channels, covered with schist slabs or older building material in second use. These drains belonged to the central drainage system of the city.

εικ.-fig. 18

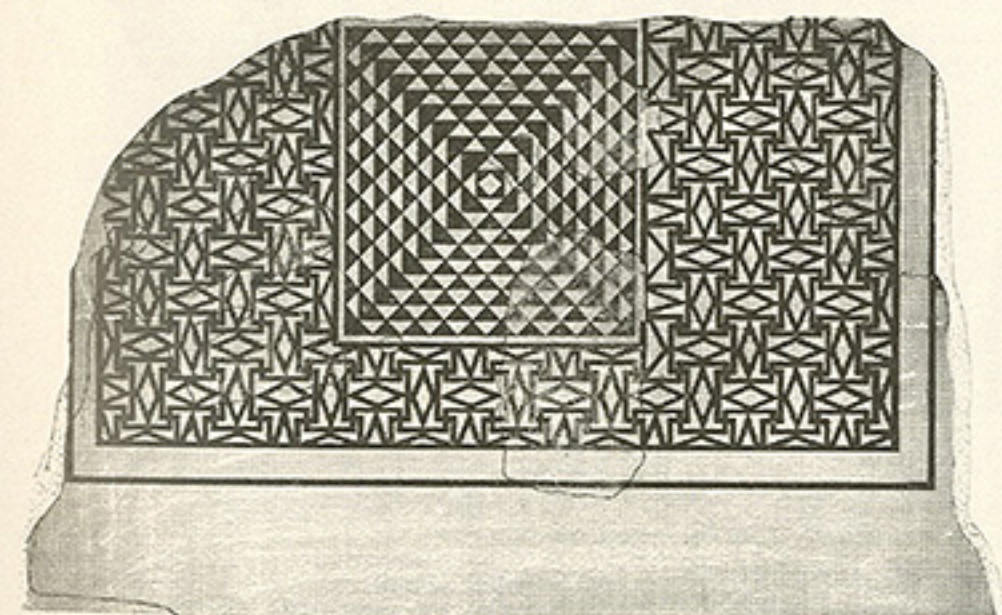
Τμήμα λουτρού, οδ. Μεγ. Αλεξάνδρου αρ.4.
Ρωμαϊκή εποχή

Part of a bath on 4 Alexander the Great st.
Roman period

εικ.-fig. 17

Ψηφιδωτό δάπεδο, οδ. Ρούσβελτ αρ.7
Mosaic floor, on 7 Roosevelt st

εικ.-fig. 20

Χρυσό δαχτυλίδι με μορφή φιδιού.
3^{ος} αι. μ.Χ.

Gold snake-ring.
3rd cent. A.D.

εικ.-fig. 21

Χρυσό δαχτυλίδι με παράσταση
κεφαλής Απόλλωνος.
3^{ος} αι. μ.Χ.

Gold ring with representation
of Apollo's head.
3rd cent. A.D.

εικ.-fig. 23

Χρυσό δαχτυλίδι
με παράσταση Τύχης.
3^{ος} αι. μ.Χ.

Gold ring with representation
of Tyche (Fortune).
3rd cent. A.D.

εικ.-fig. 22
Χρυσό δαχτυλίδι
με παράσταση Ασκληπιού και Υγείας.
3^{ος} αι. μ.Χ.
Gold ring with representation
of Asklepius and Hygeia.
3rd cent. A.D.

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή χτίστηκαν νέα δημόσια κτίρια, όπως το Β' θέατρο, ενώ επισκευάστηκε το Α' θέατρο. Σε αυτήν την εποχή χρονολογούνται επίσης κτίρια με ψηφιδωτά δάπεδα (εικ. 6.8, 17) και τμήματα λουτρών (θερμών) που διέσωζαν ψηφιδωτά δάπεδα, χώρους με υπόκαυστα και υδραυλικές εγκαταστάσεις (εικ. 6.9, 18).

Από ανασκαφή στο κέντρο της σημερινής πόλης (εικ. 6.10) προέρχεται «θησαυρός» 362 χάλκινων (σηστέρτιοι και ελληνορωμαϊκά) και 6 αργυρών νομισμάτων (δηνάρια), καθώς και χρυσών κοσμημάτων, που είχαν αποκρυβεί σε πήλινο αγγείο - «θησαυράριο» (εικ. 19). Στα κοσμήματα του «θησαυρού» περιλαμβάνονται αλυσιδωτό περιδέριο, οφιοσχημα δαχτυλίδια (εικ. 20) και δαχτυλίδια που κοσμούνται με έγγλυφους δακτυλιόλιθους από σάρδιο, όπου εικονίζονται ο Απόλλων (εικ. 21), ο Ασκληπιός και η Υγεία (εικ. 22), ο Ερμής και η θεά Τύχη της Αντιόχειας με τον ποταμό Ορόντη (εικ. 23) για τον λόγο αυτόν έχει εκφραστεί η άποψη ότι ίσως προέρχονται από τη Συρία. Η απόκρυψη του «θησαυρού» είναι πιθανό να σχετίζεται με το διάταγμα δήμευσης περιουσιών και με τη βαριά φορολογία που επέβαλε ο αυτοκράτορας Μαξιμίνος ο Θράκας, στα χρόνια του οποίου χρονολογείται ο «θησαυρός» (235-238 μ.Χ.).

In the Roman period, new public buildings were erected, such as theatre B', while theatre A' underwent repairs. To the same period are also dated buildings with mosaic floors (figs 6.8, 17) and parts of baths (thermae) preserving mosaic floors, hypocaust-heated halls and hydraulic installations (figs 6.9, 18).

Unearthed in the course of an excavation conducted in the centre of the modern city (fig. 6.10) was a hoard of 362 bronze (sestertii and Greek Imperials) and 6 silver coins (denarii), and gold jewellery, concealed in a ceramic hoard pot, «thesaurarion» (fig. 19). The jewels include a chain necklace, snake-rings (fig. 20) and rings with carnelian bezels engraved with representations of Apollo (fig. 21), Asklepius and Hygeia (fig. 22), Hermes and Tyche of Antioch with river Orontes (fig. 23). On the basis of the latter occurrence it has been suggested that these ornaments might originate from Syria. The concealment of the hoard probably relates to the edict of property confiscation and heavy taxation imposed by the emperor Maximinus Thrax, since the cache dates to the years of his reign (235-238 A.D.).

εικ.-fig. 19

Χρυσά κοσμήματα από «θησαυρό».
3^{ος} αι. μ.Χ.

Gold jewels from a hoard.
3rd cent. A.D.

Η οχύρωση Τα νεκροταφεία

εικ.-fig. 24
 Ψάθινο καλάθι με καρπούς.
 2^{ος} αι. π.Χ.
 Small wicker basket with nuts and fruits.
 2nd cent. B.C.

Η οχύρωση

Από την οχύρωση της αρχαίας πόλης δεν έχουν σωθεί κατάλοιπα· ωστόσο, από ένα πολύτιμο επιγραφικό εύρημα πληροφορούμαστε την ύπαρξη τείχους: ένα ψήφισμα (178-172 π.Χ.), που αναφέρεται στην κατεπείγουσα ανάγκη επισκευής του πλίνθινου τείχους, αποτελεί την πρώτη και μοναδική μέχρι στιγμής μαρτυρία για την ύπαρξή του και δικαιολογεί την εξαφάνισή του. Το τείχος αυτό θα περιέκλειε αναμφίβολα τον λόφο της ακρόπολης, θα συνέχιζε με δύο βραχίονες ανατολικά και δυτικά, ακολουθώντας τον ρου του Πηνειού και θα έκλεινε με ένα ευθύγραμμο, πιθανόν, τμήμα στη νότια πλευρά. Από τις πύλες, που ανοίγονταν σε αυτό, ξεκινούσαν οι αρχαίοι δρόμοι που οδηγούσαν προς τις γειτονικές αρχαίες πόλεις.

Τα νεκροταφεία

Τα αρχαία νεκροταφεία βρίσκονταν έξω από τα τείχη της πόλης, πάνω στους αρχαίους οδικούς άξονες που οδηγούσαν προς τους Γόννους (βόρεια), τις Φερές-Δημητριάδα (νοτιοανατολικά), τη Φάρσαλο (νότια), τον Άτραγα και την Τρίκκη (δυτικά). Σε ταφικό τύμβο που ανήκε στο ανατολικό νεκροταφείο της Λάρισας και περιελήφθη στην έκταση του Στρατιωτικού Αεροδρομίου, ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών πέντε τάφοι, από τους οποίους προέρχεται ένα σημαντικό σύνολο ευρημάτων του 2^{ου} αι. π.Χ., που μας προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για τα ταφικά έθιμα της εποχής. Ανάμεσα στα κτερίσματα (αγγεία, λυχνάρια, κοσμήματα) βρέθηκαν οργανικά υπολείμματα και ένα ψάθινο καλάθι με το πώμα του, μέσα στο οποίο υπήρχαν καρποί (αμύγδαλα, φουντούκια, ένα ρόδι και σύκα), προσφορά προς το νεκρό (εικ. 24).

εικ.-fig. 29

Γυάλινα μυροδοχεία,
 Ρωμαϊκή εποχή
 Glass unguentaria,
 Roman period

The fortification

No remains of the ancient city fortification have been preserved, however, a valuable epigraphic find offers information about the existence of a wall: a decree (178-172 B.C.) referring to the exceedingly urgent repair works the mudbrick wall needed provides the first and only, up to now, evidence for the existence of fortification and explains its disappearance. Undoubtedly, the wall would have encircled the acropolis hill and, divided into two sections, would have diverted eastwards and westwards, along the course of the Peneius river, a straight stretch probably closing it on the south side. At the set in it gates began the ancient roads leading to neighbouring cities.

The cemeteries

Ancient cemeteries were lying outside the city walls, along the sides of the roadways leading towards Gonnoi (north), Pherai-Demetrias (southeast), Pharsalus (south), Atrax and Trikke (west). In a burial mound (tumulus) that belonged to the east cemetery of Larissa and was integrated into the area of the Military Airport, in the course of construction works, five graves were unearthed, containing an important assemblage of finds of the 2nd cent. B.C. that offers valuable information about the funerary customs of the period. Among the funerary offerings (vases, lamps, jewellery) were found organic remains and a small wicker basket with its lid on, inside of which were stored fruit and nuts (almonds, hazelnuts, a pomegranate and figs) offered to the dead (fig. 24).

The fortification
The cemeteries

εικ.-fig. 25
Αργυρός κάλυκας.
Τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.
Silver calyx.
End of 4th cent. B.C.

εικ.-fig. 30

Γυάλινος αρύβαλλος.
Ρωμαϊκή εποχή
Glass aryballos.
Roman period

εικ.-fig. 26

Γυάλινη οينوχόη.
Ρωμαϊκή εποχή
Glass oenochoe.
Roman period

Λατρείες και αγώνες

εικ.-fig. 27

Χρυσό στεφάνι.
Ελληνιστική εποχή
Gold wreath.
Hellenistic period

Ο Δίας λατρευόταν με διάφορα προσωνύμια, ανάλογα με τις ιδιότητες που του προσέδιδαν. Σύμφωνα με μία αναθηματική επιγραφή, λατρεύτηκε ως Ομολώιος. Από τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. το Κοινόν των Θεσσαλών χρησιμοποίησε ένα ενιαίο μηνολόγιο. Οι μήνες του φέρουν ονόματα που σχετίζονται με τους θεούς και τις γιορτές που τελούνταν προς τιμήν τους κάθε μήνα. Είναι γνωστό ότι ένας από τους μήνες του ονομαζόταν Ομολώιος ή Ομολώος (πρέπει να τοποθετείται μεταξύ Μαρτίου/Απριλίου ή Μαΐου/Ιουνίου), στη διάρκεια του οποίου πιθανότατα πραγματοποιούνταν κάποιες τελετές προς τιμήν του.

Ο Δίας λατρεύτηκε επίσης ως Μειλίχιος - καθάρσιος θεός, ο οποίος, μετά τον εξευμενισμό του με ιδιαίτερες ιεροπραξίες, απάλλαξε τους φονιάδες από το μίσμα του φόνου. Σε ιωνικό ναΐσκο που ίδρυσε ο λαρισαίος αριστοκράτης και πολιτικός Μάκων, γιος του Ομφαλίωνος (IG IX, 2, 578, 579), ο Δίας Μειλίχιος λατρεύτηκε ως σύνναος με τον Ποσειδώνα και την Εν(ν)οδία.

Η λατρεία του Διός με το προσωνύμιο Ελευθέριος μαρτυρείται μόνο στη Λάρισα. Ο ναός του Διός Ελευθερίου θα πρέπει πιθανόν να βρισκόταν στα βορειοανατολικά της σημερινής πλατείας Ταχυδρομείου. Όπως μαρτυρείται από επιγραφές, στο ναό αυτό φυλάσσονταν τα επίσημα έγγραφα του Κοινού των Θεσσαλών. Προς τιμήν του θεού και σε ανάμνηση της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας από τους Μακεδόνες καθιερώθηκαν το 196 π.Χ. τα Ελευθέρια, γιορτή που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια στην έδρα του Κοινού, τη Λάρισα, με την παρουσία αντιπροσωπειών από όλες τις θεσσαλικές πόλεις.

Τα Ελευθέρια ήταν μεγάλη εθνική γιορτή του Κοινού των Θεσσαλών και η συμμετοχή σε αυτά αποτελούσε σημαντική τιμή. Πέρα από τη σημασία των αθλητικών δρώμενων, αξιοσημείωτη ήταν και η πολιτική χροιά της, καθώς οι πανθεσσαλικοί αυτοί αγώνες είχαν χαρακτήρα κατεξοχήν αριστοκρατικό, αφού συμμετείχαν σε αυτούς μέλη των ανώτερων κοινωνικών τάξεων των θεσσαλικών πόλεων.

Οι αγώνες προσέφεραν λαμπρό θέαμα στον απλό κόσμο, διατηρούσαν την κοινωνική συνοχή των Θεσσαλών προβάλλοντας συγκεκριμένα πρότυπα, ενώ συνέβαλαν στην παγίωση της νέας πολιτικής κατάστασης, προβάλλοντας ως ευτυχή συγκυρία την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Ρωμαίους, οι οποίοι την «απελευθέρωσαν» από τη μακεδονική κυριαρχία.

Zeus was worshipped under many different epithets, depending on the properties attributed to him. According to a votive inscription, the god was worshipped as Homoloios (associated with prophetess Homoloia). From the beginning of the 2nd cent. B.C. the Thessalian League started using a common calendar. The names of twelve months of this calendar and month-festivals had clear associations with cult. Divinities and festivals gained a regional orientation as a result of this calendar reform. One of the months was named Homoloios or Homoloos (presumably placed between March/April or May/June), in the course of which certain ceremonies were performed in honour of Zeus Homoloios.

Zeus was also worshipped as a Meilichios-katharsios (cleansing from guilt) god, who after having been appeased by specific rituals, absolved murderers from the miasma of homicide. In the small Ionian temple founded by the Larissan noble and politician, Makon, son of Omphalion (IG IX, 2, 578, 579), Zeus Meilichios (mild, kindly) was worshipped as synnaos [god who shares the temple (naos) of another deity] of Poseidon and En(n)odia.

Zeus Eleutherios (liberator) was a new figure in Thessalian religion. His cult is centered in Larissa. The temple of Zeus Eleutherios must have been located to the northeast of the modern Post Office square. As epigraphic evidence indicates, it was in this temple that the official records of the Thessalian League, were kept. In honour of the god and in commemoration of the liberation of Thessaly from the Macedonians after the Second Macedonian War, the festival of Eleutheria was inaugurated in 196 B.C., held every four years in the seat of the League, Larissa, in the presence of delegations assembled from all Thessalian cities.

Eleutheria were a major national festival of the Thessalian League and participation to it was a great honour. Apart from the importance of athletic events, noteworthy also is the political aspect of the festival, as these pan-Thessalian games had a par excellence aristocratic character, with members of the upper social classes of the Thessalian cities competing in them. The games offered a glorious spectacle to the people, maintained the social coherence of the Thessalians, by promoting specific prototypes, and contributed to the consolidation of the new political situation that proclaimed as a fortunate circumstance the conquest of Thessaly by the Romans, who «liberated» it from Macedonian dominance.

Cults and games

Οι επιγραφικές μαρτυρίες αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τα αγωνίσματα και τη διοργάνωση των αγώνων. Σε πολλές επιγραφές αναγράφονται τα ονόματα των νικητών και τα αθλήματα στα οποία αγωνίστηκαν. Αγωνοθέτης στα Ελευθέρια οριζόταν πάντα ο ανώτατος πολιτικός και στρατιωτικός άρχοντας του Κοινού των Θεσσαλών, ο στρατηγός των Θεσσαλών, ο οποίος είχε και την εποπτεία των αγώνων. Η φήμη των Ελευθερίων ήταν τόσο μεγάλη, που ξεπερνούσε τα σύνορα της Θεσσαλίας, καθώς κατέφθαναν στη Λάρισα για να λάβουν μέρος στους αγώνες αυτούς διάσημοι αθλητές και καλλιτέχνες από όλο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένων και πόλεων της Μικράς Ασίας (Εφεσος, Σμύρνη, Σινώπη) και της Ιταλίας. Το πρόγραμμα των Ελευθερίων περιελάμβανε θεατρικές παραστάσεις, γυμνικούς, ιππικούς, μουσικούς και φιλολογικούς αγώνες.

Στους μουσικούς αγώνες συμμετείχαν σαλπιγκτές, κήρυκες, αυλητές, κιθαριστές και κιθαρωδοί. Οι νικητές αυτών των αγώνων, που προηγούνταν χρονικά των γυμνικών και των ιππικών, είχαν την τιμή να ανακηρύσσουν στη συνέχεια τους νικητές του υπόλοιπου προγράμματος των Ελευθερίων.

Στους γυμνικούς αγώνες συμμετείχαν τρεις ξεχωριστές ομάδες αθλητών, ανάλογα με την ηλικία: οι παίδες, οι έφηβοι και οι άνδρες. Οι αγώνες δρόμου περιελάμβαναν το στάδιον (απλός δρόμος 185 μ.), τον δόλιχο (δρόμος 5 χλμ.), τον οπλίτου δρόμο και το τριστάδιον. Το πένταθλον περιελάμβανε το άλμα εις μήκος, τη δισκοβολία, το ακόντιο, τον δρόμο και την πάλη. Τέλος, το παγκράτιον αποτελούσε συνδυασμό ελεύθερης πάλης και πυγμαχίας.

Οι ιππικοί αγώνες περιελάμβαναν αγωνίσματα αρματοδρομίας (συνωρίδα πωλική: αγώνισμα με άρματα που τα έσερναν δύο πώλοι, δηλ. νεαρά άλογα, συνωρίδα τελεία: αγώνισμα με άρματα που τα έσερναν δύο ενήλικα άλογα, άρμα πωλικό: αγώνισμα με τέθριππα άρματα, με τέσσερις πώλους, και, άρμα τέλειον: αγώνισμα με τέθριππα άρματα, με τέσσερα ενήλικα άλογα), ιπποδρομίας (πωλικός κέλης: αγώνισμα με νεαρά άλογα και τέλειος κέλης: αγώνισμα με ενήλικα άλογα) και σύνθετα ιππευτικά αγωνίσματα επίδειξης, συντονισμού και ακρίβειας κινήσεων (αφιππολαμπάς: λαμπαδηδρομία από έφιππους νέους κατά τη διάρκεια της νύχτας, αφιπποδρομάς: συναρπαστικό αγώνισμα κατά το οποίο ο αναβάτης κατά διαστήματα πηδούσε από το άλογο και έτρεχε δίπλα του συνεχίζοντας να κρατά τους χαλινούς, ενώ στη συνέχεια, χωρίς να έχει χάσει ταχύτητα, ίππευε πάλι το ζώο και τα ταυροθήρια: ένα σύνθετο αγώνισμα κατά το οποίο έφιπποι νέοι καταδίωκαν ταύρους) (Εικ. 31).

Epigraphic evidence serves as a valuable source of information about athletic contests and organization of the games. Many inscriptions list winners' names and the sport they had competed in. As Agonothetis (Exhibitor of Games) of Eleutheria was always appointed the supreme political and military archon of the League of the Thessalians, the general of the Thessalians, who conducted the supervision of the games. The reputation of Eleutheria had been so great that exceeded beyond Thessaly, attracting to Larissa renowned athletes and artists to take part in the games, from all over the ancient Greek world, including cities of Asia Minor (Ephesus, Smyrna, Sinope) and Italy. The schedule of Eleutheria comprised theatrical performances, gymnastic and hippic (equestrian), musical and literature contests.

Participating to the musical contests were trumpeters, heralds, musicians playing the flute, playing the kithara (a kind of lyre) and singing accompanied by a kithara. The winners of these contests, which, according to schedule, preceded the gymnastic and hippic competitions, had the honour to subsequently declare the winners of the following events of the Eleutheria games.

Gymnastic competitions were organized into three separate age categories of athletes: *paides* (boys), *epheboi* (youths moving from childhood towards maturity) and men. Running races included the *stadion* (single stade: a 185 m. foot race), *dolichos* (a 5 km foot race), *hoplite foot race* and *tristadion* (a three stades foot race). Pentathlon was a composite athletic event of leaping, discus throwing, casting the javelin, foot racing and wrestling. Finally, *pankration* was a combination of free wrestling and boxing.

Hippic competitions included events of *harmatodromia* (*synoris poliki*: race of chariots drawn by two young horses, *synoris teleia*: race of chariots drawn by two adult horses, *harma polikon*: race with tethrippa chariots (four-horsed chariots) drawn by four young horses, and *harma teleion*: race with four-horsed chariots drawn by adult horses), *hippodromia* (horse daring and running that included *polikos kelis*: race with young horses and *teleios kelis*: race with adult horses), and composite horse races displaying coordination and precision of movements (*aphippolampas*: torch race on horseback by youths performed during the night, *aphippodromas*: fascinating race in the course of which the rider, from time to time, would jump off the horse and, still holding the reins, run by its side, while, then again, without losing speed, would mount the horse, and *taurotheria* (bull hunting on horseback): a composite athletic event performed by youths on horseback chasing bulls) (**fig. 31**).

εικ.-fig. 28
Μαρμάρινα αλάβαστρα.
Τέλος 4^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.
Marble alabastra.
End of 4th – beginning of 3rd cent. B.C.

εικ.-fig. 31

Αργυρό νόμισμα Λάρισας με παράσταση ταυροθηρίων. 430-400 π.Χ.

Silver coin of Larissa with representation of taurotheria. 430-400 B.C.

Τα ταυροθήρια αποτελούσαν ένα δύσκολο και επικίνδυνο αγώνισμα, το οποίο διεξαγόταν τουλάχιστον από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., όπως μαρτυρούν τα νομίσματα της Λάρισας, των Φερών, της Τρίκκης, της Φαρκαδώνας, της Κραννώνας και της Περραιβίας. Η ανάγκη να συλλαμβάνονται οι ταύροι και τα άλογα, που ζούσαν σε ημιάγρια κατάσταση, σε αγέλες, στον Θεσσαλικό κάμπο, συνέβαλε στην ανάπτυξη της επιδεξιότητας των Θεσσαλών στην ιππική τέχνη και στη θέσπιση του σχετικού αγωνίσματος. Το αγώνισμα αυτό απαιτούσε τεχνική και καλή φυσική κατάσταση, ενώ επέτρεπε την αφήγηση ιστοριών και κατορθωμάτων. Η σημασία των ταυροθηρίων για τους Θεσσαλούς είναι φανερή στους επιγραφικούς καταλόγους των λαρισαϊκών αγώνων της ρωμαϊκής εποχής, όπου το συγκεκριμένο αγώνισμα αναγράφεται πρώτο. Οι κατάλογοι των αγώνων της Λάρισας είναι γραμμένοι στη Θεσσαλική διάλεκτο και σύμφωνα με το τυπικό, μετά το όνομα του ιερέα του Ελευθερίου Διός παρατίθενται τα ονόματα των αθλητών, οι οποίοι αναφέρονται ως ταυρελάται. Κατά τη διάρκεια του αγώνα οι αθλητές καταδίωκαν τους ταύρους και τους προκαλούσαν, για να τους εξαντλήσουν. Κατόπιν, ιππεύοντας δίπλα στο ζώο πηδούσαν από το άλογο, άρπαζαν τον ταύρο από τα κέρατα και άρχιζαν την πάλη με το ζώο. Στόχος του αθλητή ήταν να καταβάλει τον ταύρο, να στρέψει το κεφάλι του εξαντλημένου ζώου προς το έδαφος και να καρφώσει τα κέρατά του στη γη. Στη συνέχεια, ο νικημένος πλέον ταύρος θυσιαζόταν στον βωμό προς τιμήν του τιμώμενου θεού. Οι έφιπποι αυτοί Θεσσαλοί αθλητές ήταν φημισμένοι σε ολόκληρο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, όπως γίνεται φανερό από αναφορές σε αυτούς, έξω από τα όρια της Θεσσαλίας.

Τα ταυροθήρια, οι ιππικοί και αποβατικοί αγώνες συνδέονται άμεσα με τους μύθους της Θεσσαλίας και κυρίως με τις καθημερινές πρακτικές στα πλαίσια της αγροτικής οικονομίας. Μέσα από τα αγωνίσματα αυτά αναδεικνύονταν οι ικανότητες του Θεσσαλικού ιππικού.

Στους ιππικούς αγώνες έπαιρναν μέρος και γυναίκες αθλήτριες, όπως προκύπτει από επιγραφικές μαρτυρίες (IG IX, 2, 526,1.19), όπου αναφέρονται τα ονόματα δύο νικητριών με καταγωγή από τη Λάρισα, της Αριστόκλειας, νικήτριας στη συνωρίδα πωλική (περί το 180 π.Χ.) και της Ηπιόνης, νικήτριας στο άρμα τέλειον (αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.).

Taurotheria was a difficult and dangerous athletic event enacted at least since the beginning of the 5th cent. B.C., as indicated by coins of Larissa, Pherai, Trikke, Pharkadon, Krannon and Perrhaibia. The need to capture semi-feral bulls and horses living in herds, in the Thessalian plain, spurred the development of skills in the art of riding and institution of relevant athletic event. This type of competition demanded technical expertise and physical fitness, while it gave the opportunity for narration of stories and deeds. The great significance of taurotheria for the Thessalians becomes evident in the epigraphic records of the Larissa games of the Roman period, where this specific athletic event is listed first. The game catalogues of Larissa are written in the Thessalian dialect and, in accordance with formality, after the name of the priest of Zeus Eleutherios appear the names of the athletes, who are referred to as taurelatai (bull-riders). In the course of the race, the athletes would chase the bulls, pursuing and provoking them in order to tire them. Then, galloping next to the bull, they would leap from their horse, grasp the bull by the horns and start wrestling with the animal. The aim of the athlete was to exhaust the bull and, by twisting the head of the animal, nail its horns into the ground. Subsequently, the defeated bull was led to the altar to be sacrificed. These mounted Thessalian athletes were famous all over the ancient Greek world, as it is suggested by references made about them outside the boundaries of Thessaly.

Taurotheria, horse racing and dismounting athletic events are directly related to the myths of Thessaly and, in particular, to everyday practices in the context of agricultural economy. These racing events highlighted the skills of the Thessalian cavalry.

Women were also participating to hippic competitions, as indicated by epigraphic evidence (IG IX, 2, 526, 1.19), in which the names of two winners from Larissa are mentioned, those of Aristokleia, winner in the race of synoris poliki (c. 180 B.C.) and Heppone, winner in the race of harma teleion (beginning of the 1st cent. B.C.).

εικ.-fig. 32
 Ζεύγος χρυσών ενωτίων.
 Ελληνιστική εποχή
 Pair of gold earrings.
 Hellenistic period

Στον λόφο της ακρόπολης, το σημερινό Φρούριο, όπως μαρτυρούν οι πηγές υπήρχε ο ναός της Αθηνάς Πολιάδος, της προστάτιδας θεότητας της πόλης των Λαρισαίων. Η θέση του εντοπίζεται ανατολικά του σημερινού ναού του Αγ. Αχιλλίου, αν βέβαια μπορεί να σχετιστεί με αυτόν μια πώρινη θεμελίωση κτιρίου, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 23 μ., με κατεύθυνση Α - Δ.

Στη Λάρισα, όπως και σε όλη τη Θεσσαλία, λατρευόταν ο Ποσειδώνας. Στον θεό αποδιδόταν μια σειρά από γεωλογικά φαινόμενα, όπως η διαμόρφωση της γήινης επιφάνειας με βουνά, κοιλάδες, νησιά, πορθμούς, ισθμούς και άλλες ιδιομορφίες του εδάφους. Είναι δηλωτικά και χαρακτηριστικά τα ομηρικά επίθετα που συνοδεύουν το όνομά του και τον συνδέουν περισσότερο με τη γη παρά με τη θάλασσα: γαιήοχος (αυτός που κουβαλάει τη γη), ενοσίχθων, ενοσίγαιος (αυτός που σείει τη γη). Ο Ηρόδοτος αναφέρει ως ζωντανή την παράδοση πως ο θεός αυτός άνοιξε τον αυλώνα των Τεμπών, ανάμεσα στα βουνά Όλυμπο και Όσσα, για να βρει διέξοδο στη θάλασσα ο Πηνειός και να φανεί η κατακλυσμένη από νερά θεσσαλική πεδιάδα. Αργότερα, ο Σινωπέας Βάτων, γράφοντας για τη Θεσσαλία (που ονομαζόταν πριν Αιμονία), αναφέρεται στη μεγάλη τοπική γιορτή, τα Πελώρια, που τη θεωρούσε πελασγική, δηλαδή παλιότερη της εισβολής των Θεσσαλών, καθώς σύμφωνα με την παράδοση, την είχε καθιερώσει ο βασιλιάς Πελασγός την ημέρα που πληροφορήθηκε πως ο σεισμός διέρρηξε τα βουνά στα Τέμπη. Όπως μαρτυρεί ο Αθήναιος, κατά τη διάρκεια της γιορτής οι Θεσσαλοί φιλοξενούσαν ντόπιους και ξένους, ενώ την ημέρα αυτή, οι δούλοι έπαιρναν τη θέση των κυρίων τους. Στα ιστορικά χρόνια ήταν διαδεδομένη στη θεσσαλική ενδοχώρα η λατρεία του χθόνιου Ποσειδώνα, που είχε το προσωνύμιο Πετραίος, είτε γιατί - κατά τον σχετικό αιτιολογικό μύθο - είχε σχίσει με την τρίαινα τον βράχο και έκανε να αναπηδήσει το πρώτο άλογο στον κόσμο, ο Σκύφιος, είτε επειδή διάνοιξε την κοιλάδα των Τεμπών δίνοντας στα νερά που κατέκλυζαν τη Θεσσαλία διέξοδο προς τη θάλασσα και αφήνοντας τη γόνιμη γη στους κατοίκους. Στα Τέμπη, προς τιμήν του, τελούνταν ιππικοί αγώνες, τα Πετραία.

Ο Ποσειδώνας εκφράζει ωστόσο και τη δύναμη του υγρού στοιχείου. Θεωρούνταν υπεύθυνος για τα συστήματα των υδάτων, τη διακίνησή τους πάνω στη γη και κάτω από την επιφάνειά της, για τους ποταμούς, τις πηγές, τις λίμνες, τις πλημμύρες και άλλα φαινόμενα. Έτσι ο Ποσειδώνας λατρευόταν ως Κρηναίος, Επιλίμνιος και Νυμφαγέτης, ως σχετιζόμενος με τις πηγές,

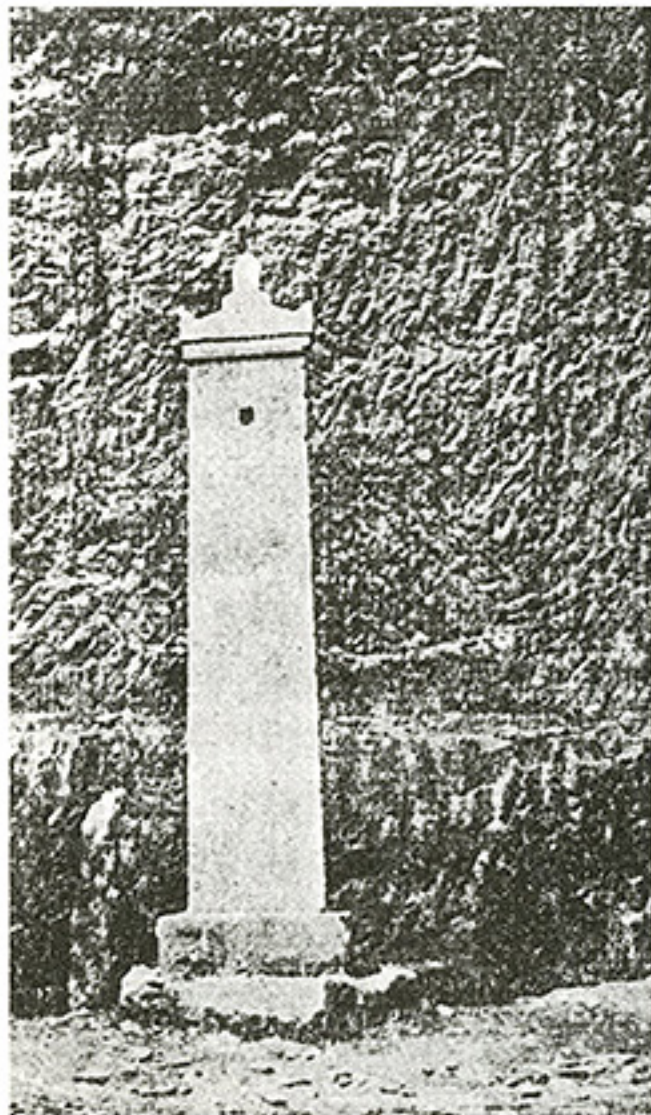
On the hill of the acropolis, the modern Phourion, according to written sources, there was a temple of Athena Polias, guardian goddess of the city. This temple must have been located to the east of the modern Saint Achillius' church, if, of course, a poros limestone foundation wall unearthed there, stretching for 23 m. in east-west direction, is associated with it.

Poseidon was also worshipped in Larissa, as well as throughout Thessaly. The god was considered responsible for a series of geological phenomena, such as configuration of land surface with mountains, valleys, islands, straits, isthmuses and other features of the ground. Very illuminating and characteristic are the Homeric epithets which accompany his name and associate him rather with the earth than the sea: gaeiochos (he who holds up the earth on his shoulder), enosichthon, enosigaeos (he who shakes the earth). According to a tradition mentioned by Herodotus as kept alive, the god cut the way through the vale of Tempe, between Mt Olympus and Mt Ossa, to let Peneius river stream out to the sea and the Thessalian plain emerge from the floods. Later on, Baton of Sinope, in his work on Thessaly (previously known by the name of Aemonia), refers to the major local festival of the Peloria, regarding it as pelagic, in the sense that it preceded the invasion of the Thessalians, and, according to tradition, it had been instituted by king Pelasgos on the day he was informed that an earthquake had split the mountains at Tempe. As Athenaeus alleges, during the festival, Thessalians entertained the local community as well as guests, while on the same day servants were waited upon by their masters. In historic times, quite widespread in the Thessalian hinterland was the cult of chthonic Poseidon, who had the epithet Petraios (of the rocks), either because, according to the relevant explanatory myth, he had struck the rock with his trident and the first horse of the world, Skyphios, sprang from it, or because he had opened up the Tempe valley releasing through into the sea the water that flooded Thessaly, thus, offering fertile land to the inhabitants. At Tempe, hippic games, named Petraia, were performed in his honour.

Poseidon, however, manifests the power of the water element too. He was regarded as responsible for terrestrial water systems, their circulation on the earth's surface and in the ground, rivers, fresh-water springs, lakes, floods and other phenomena. Given all this, Poseidon was worshipped as Krenaios, Epilimnios and Nymphagetis, that is, as connected with springs, fountains and the Nymphs

εικ.-fig. 33
Χάλκινο κάτοπτρο
με παράσταση της Λήδας με τον Κύκνο.
2^{ος} αι. π.Χ.
Bronze mirror showing Leda with Swan.
2nd cent. B.C.

εικ.-fig. 34

Αναθηματική στήλη στον Ποσειδώνα.
4^{ος} αι. π.Χ.

Votive stele dedicated to Poseidon.
4th cent. B.C.

τις κρήνες και τις Νύμφες, που σύχναζαν σ' αυτές. Η Θεσσαλία υπήρξε το πρώτο κέντρο λατρείας του θεού στον ελλαδικό χώρο και διατήρησε έντονα την παράδοση της λατρείας του, όπως διαμορφώθηκε ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή. Το καλοκαίρι του 1955, με δαπάνες του Δήμου Λαρισαίων ο αρχαιολόγος Νικ. Βερδελής πραγματοποίησε μικρή ανασκαφική έρευνα στο μέσον περίπου του μήκους της οδού Δήμητρας και στη δυτική πλευρά της. Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκε μνημείο, που βρέθηκε όρθιο στην αρχική του θέση. Πρόκειται για αναθηματική στήλη από λευκό μάρμαρο ύψους 2,63 μ. και πλάτους 0,44-0,50 μ. Η στήλη επιστέφεται από αέτωμα και είναι στερεωμένη μέσα σε ορθογώνια μαρμάρινη πλίνθο, η οποία εδραζόταν σε λίθινο υπόβαθρο (εικ.6.11, 34, 35). Στο πάνω μέρος της στήλης, στην κύρια όψη και στις πλάγιες πλευρές, υπάρχει ανά ένας ορθογώνιος τώρμος για την ένθεση ενός μαρμάρινου ή μολύβδινου γόμφου, στον οποίον θα ήταν δυνατό να στερεωθούν ταινίες ή στεφάνια από λουλούδια, προσφορά στον θεό. Στο μέσον περίπου του ύψους της στήλης είναι χαραγμένη η τριστιχη επιγραφή: ΠΟΤΕΙΔΩΝΙ ΚΡΑΝΑΙΩΙ ΠΝΛΑΙΩΙ

Η επιγραφή είναι γραμμένη στην αιολική διάλεκτο, στην οποία η κρήνη λέγεται κράν(ν)α, απ' όπου προέρχεται το επίθετο ΚΡΑΝΑΙΟΣ. Η ανεύρεση του μνημείου «κατά χώραν» προϋποθέτει την ύπαρξη, κατά την αρχαιότητα, κρήνης στο σημείο αυτό της πόλης, η οποία καταστράφηκε κατά τις μεταγενέστερες εποχές. Το δεύτερο επίθετο ΠΝΛΑΙΩΙ καθορίζει τη θέση του μνημείου κοντά σε μία από τις πύλες του αρχαίου τείχους. Μία από τις οδικές αρτηρίες της αρχαιότητας, που οδηγούσε προς τα Τέμπη - κέντρο της επισημότερης λατρείας του θεού στη Θεσσαλία, πρέπει να είχε την αφετηρία της λίγα μέτρα βορειοανατολικά του μνημείου, όπως συμπεραίνουμε από την πορεία του μεταγενέστερου ρωμαϊκού δρόμου (εικ. 6.7), δεδομένου ότι οι οδικοί άξονες διατηρούσαν την ίδια πορεία όπως αποδεικνύεται από τις ανασκαφές στην πόλη. Δίπλα από τη στήλη βρέθηκε μια όρθια πέτρα, η οποία πιθανότατα υποδηλώνει τη λατρεία του Ποσειδώνος Πετραίου, στο ιερό του οποίου, στα Τέμπη, οδηγούσε η γειτονική πύλη.

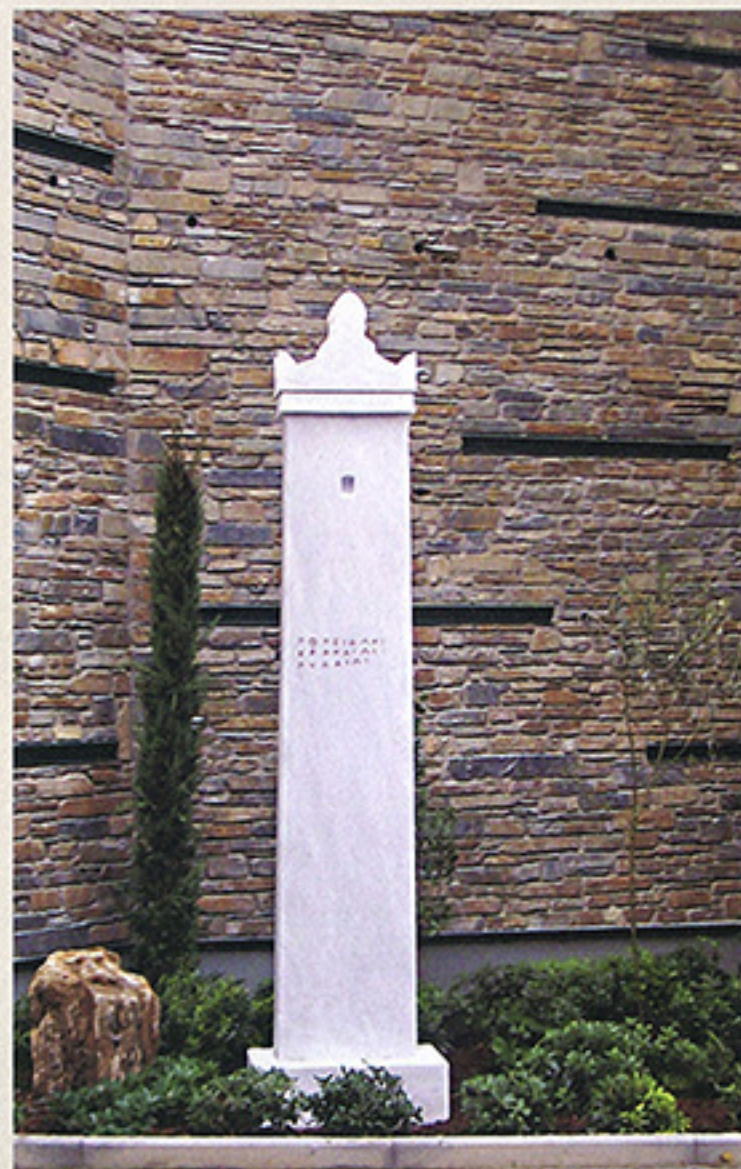
Μία ακόμη αναθηματική στήλη στον Ποσειδώνα (ύψ. 1,85, πλ. 0,30 και πάχ. 0,17 μ.) βρέθηκε εντοιχισμένη σε ρωμαϊκή δεξαμενή (2^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.), στο κέντρο της Λάρισας. Η στήλη φέρει επιγραφή στη θεσσαλική διάλεκτο: ΠΟΤΕΔΟΥΝΙ ΚΛΕΙΠΙΑ ΚΙΝΙΑΙΑ ΠΕΡ ΤΟΙ ΠΑΙΔΟΣ ΛΥΤΡΟΝ και χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ.

who frequented them. Thessaly was the first centre of the god's cult in the Helladic region and kept up the strong tradition of his worship, as that had already been established in the Mycenaean period.

In the summer of 1955, financed by the Municipality of the Larissa, the archaeologist Nik. Verdelis carried out a small excavation research about halfway along Demetras street, on its west side. The excavation unearthed a monument found erected in its original place. This is a votive stele with a triangular pediment at the top, 2,63 m. in height and 0,44-0,50 m. in width. Made from white marble, it stands on a marble rectangular plinth, which is set into a stone base (**figs 6.11, 34, 35**). On the upper part of the stele, the front and the lateral faces bear each a rectangular socket for the insertion of a marble or lead dowel, on which bands or flower wreaths could have been fastened as offerings to the god. About halfway up the stele a three-lined inscription was engraved: ΠΟΤΕΙΔΩΝΙ ΚΡΑΝΑΙΩΙ ΠΥΛΑΙΩΙ (dedicated to Poseidon of the water spring and gate).

The inscription is written in the Aeolian dialect, in which the word kran(n) signifies a fresh-water spring and the epithet ΚΡΑΝΑΙΟΣ (KRANAIOS) is a derivative of it. The fact that the monument was found «in situ» indicates the occurrence, in antiquity, of a fresh-water spring in this part of the city, which was destroyed in later periods. The second epithet ΠΥΛΑΙΩΙ (PYLAIOS) implies that the monument was situated in the vicinity of one of the ancient wall gates. Also, one of the ancient arterial roads running out towards Tempe - centre of the most official cult of the god in Thessaly-, must have had its starting point a few metres to the northeast of the monument, coinciding with the route of the succeeding Roman road (**fig. 6.7**), as inferred from the evidence adduced in the excavations of the city that roadways followed a common constant course. A standing stone found close by near the stele probably attests to the worship of Poseidon Petraios, since the gate giving access to his sanctuary at Tempe must have been situated in the vicinity of the monument.

Yet another votive stele dedicated to Poseidon (height 1,85 m., width 0,30 m. and depth 0,17 m.) was found reused in the masonry of a Roman cistern (2nd-3rd cent. A.D.), in the centre of Larissa. The stele bears an inscription in the Thessalian dialect that reads: ΠΟΤΕΔΟΥΝΙ ΚΛΕΙΤΙΑ ΚΙΝΙΑΙΑ ΠΕΡ ΤΟΙ ΠΑΙΔΟΣ ΛΥΤΡΟΝ (Dedication to Poseidon by Kleitia Kiniaia for her child) and dates to the 3rd cent. B.C.

εικ.-fig. 35

Αντίγραφο της αναθηματικής στήλης στον Ποσειδώνα, στη θέση της ανασκαφής
Copy of the votive stele dedicated to Poseidon, placed where the original was excavated

εικ.-figs 36-37

Τμήματα από ψηφιδωτό δάπεδο.
 Ρωμαϊκή εποχή
 Parts of mosaic floor.
 Roman period

Δελφίνια, που θεωρούνται σύμβολα του θεού και θαλάσσια κήτη, κοσμούσαν το ψηφιδωτό δάπεδο ενός κτιρίου της ρωμαϊκής εποχής, που ανασκάφηκε νότια του Α΄ αρχαίου θεάτρου (εικ. 6.12, 36, 37).

Η λατρεία του Απόλλωνα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στη Θεσσαλία, καθώς ο θεός σχετίζεται με τους σημαντικότερους μύθους και τελετές στην περιοχή (Πύθια, Απόλλων και Δάφνη, Απόλλων και Κορωνίς). Λατρεύτηκε ευρέως με το προσωνύμιο Πύθιος, λόγω των λατρευτικών τελετών στα Τέμπη και της πομπής από τα Τέμπη προς τους Δελφούς, που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια. Στη Λάρισα μαρτυρείται επίσης η λατρεία του Απόλλωνα με τα προσωνύμια Κερδώος, Τεμπεΐτης (σε απελευθερωτική επιγραφή αφιερωμένη σ' αυτόν) και Πατρώος, δηλαδή πατρογονικός θεός.

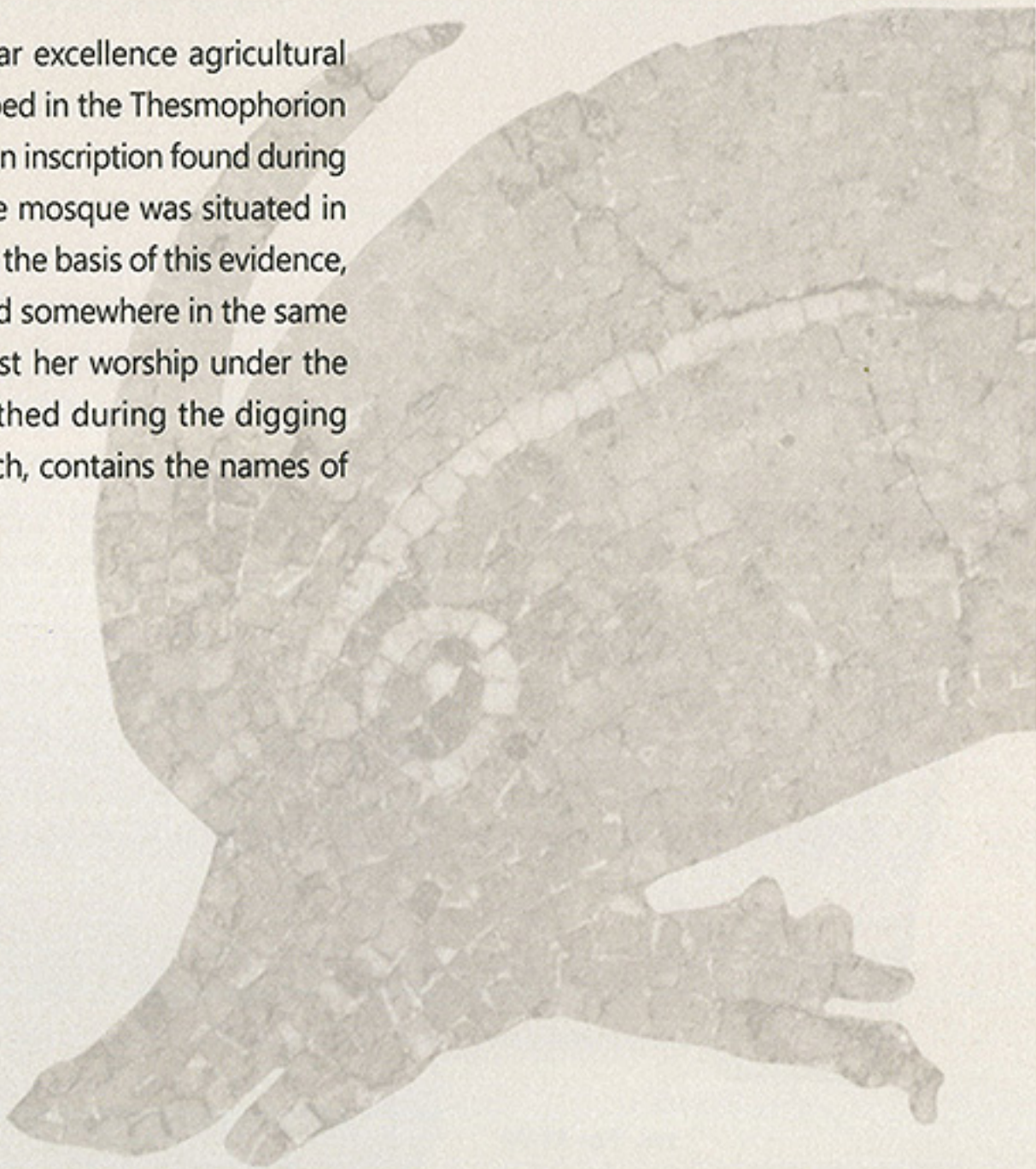
Η λατρεία της Δήμητρας στη Θεσσαλία, που ήταν κατεξοχήν γεωργική περιοχή, είχε πρωταρχική θέση. Στη Λάρισα η θεά λατρευόταν στο Θεσμοφόριο μαζί με την Κόρη και τον Δεσπότη (Πλούτωνα), σύμφωνα με επιγραφή που βρέθηκε κατά την κατεδάφιση του τζαμιού του Χασάν Μπέη, το 1908. Το τζαμί βρισκόταν στη θέση όπου αποκαλύφθηκε το Β΄ αρχαίο θέατρο και για το λόγο αυτό πιστεύεται ότι και το Θεσμοφόριο βρισκόταν στην ίδια περιοχή. Σε άλλες δύο επιγραφές (IG IX, 2, 573, 623) μαρτυρείται η λατρεία της με την προσωνυμία Φυλάκα, ενώ σε μία τέταρτη επιγραφή, που βρέθηκε κατά την εκσκαφή των θεμελίων του σημερινού ναού του Αγ. Αχιλλίου, αναγράφονται

Dolphins, symbols of Poseidon and large sea mammals, decorated the mosaic floor of a building of the Roman period, excavated to the south of ancient theatre A' (figs 6.12, 36, 37).

The cult of Apollo was particularly popular in Thessaly, the god being associated with major myths and ceremonies in the region (Pythia, Apollo and Daphne, Apollo and Koronis). He was widely worshipped as Apollo Pythios (of Delphi), because of the performed every four years rituals at Tempe and the following procession from Tempe to Delphi. At Larissa, as attested in the epigraphic record, Apollo was also worshipped under the epithets Kerdoos, Tempeitis (mentioned in a manumission inscription dedicated to him) and Patroos, signifying a patrilineal ancestry god.

The cult of Demeter held a primary position in the par excellence agricultural region of Thessaly. At Larissa, the goddess was worshipped in the Thesmophorion together with Kore and the Lord (Plouton), according to an inscription found during the demolition of the Hassan Bei Mosque, in 1908. The mosque was situated in the place where ancient theatre B' was revealed, and, on the basis of this evidence, it has been alleged that the Thesmophorion was located somewhere in the same area. Another two inscriptions (IG IX, 2, 573, 623) attest her worship under the epithet of Phylax (guard), while a fourth one, unearthed during the digging of the foundations of the modern Saint Achillius' church, contains the names of

εικ.-figs 38-39

Αναθηματικά ανάγλυφα στην Εν(ν)οδία.

4^{ος} αι. π.Χ.

Votive reliefs dedicated to En(n)odia.

4th cent. B.C.

τα ονόματα ιερειών της Δήμητρας, οι οποίες είχαν τετραετή θητεία και προηγούνταν της πομπής, που τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν του Διονύσου Καρπίου.

Η Άρτεμη λατρεύτηκε με το προσωνύμιο Δελφινία, όπως μαρτυρείται από επιγραφή του 1^{ου} αι. π.Χ., την οποίαν ανέθεσε στο ιερό της μία ιέρειά της, η Αισχυλίσ (IG IX, 2, 1035).

Η λατρεία της Εν(ν)οδίας - της Φεραίας θεάς της οποίας η λατρεία εξαπλώθηκε και σε άλλες πόλεις της Θεσσαλίας - στη Λάρισα μαρτυρείται επιγραφικά από το β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., με τα προσωνύμια Στοργική και Πατρώα (εικ. 38, 39). Η θεά λατρεύτηκε επίσης με τα προσωνύμια Αστική (θεά που λατρεύεται στην πόλη, πιθανόν με την υπόσταση της Πολιάδος ή σε αντιδιαστολή με την ύπαρξη ιερού της εκτός της πόλεως), Σταθμία (ως προστάτιδα από ατυχήματα και ασθένειες και φύλακα των εισόδων), Αλεξατίς (για να αποτρέπει το κακό και να προστατεύει) και Μυκαϊκή (ίσως σημαίνει τη θεά που προκαλεί μυκηθμό, ως θεά του Κάτω Κόσμου, η οποία, μαζί με τον Ποσειδώνα, ήταν υπεύθυνη για τις καταστροφές από σεισμούς, που συνοδεύονταν από υποχθόνιο θόρυβο).

Ο Ερμής λατρεύτηκε με την προσωνυμία Χθόνιος, ως θεός του Κάτω Κόσμου και ψυχοπομπός, όπως είναι φανερό από τις πολυάριθμες επιτύμβιες στήλες της ελληνιστικής εποχής, στο κάτω τμήμα των οποίων υπάρχει γραπτή, χαρακτή ή ανάγλυφη η ερμαϊκή στήλη και η επιγραφή ΕΡΜΑΟΥ ΧΘΟΝΙΟΥ (εικ. 40).

Ένα πήλινο ανάγλυφο ρωμαϊκής εποχής, με παράσταση Αφροδίτης, της θεάς που σχετίζεται με την ομορφιά και την καλή σωματική υγεία, βρέθηκε σε χώρο λουτρού (εικ. 6.9). Σε αέτωμα αναθηματικής στήλης, που βρέθηκε τοποθετημένη σε δεύτερη χρήση, σε πλακόστρωτο στα νότια της σκηνής του Α' αρχαίου θεάτρου, αναφέρεται ότι αφιερώθηκε από τη Λαΐδα Ανδρονίκου στην Αφροδίτη Εναγώνιο και στην Εννοδία Φωσφόρο (β' μισό του 2^{ου}- αρχές του 3^{ου} αι. μ.Χ.). Η προσωνυμία Εναγώνιος σχετίζεται με τους θεούς - προστάτες των αγώνων, και μαρτυρεί μία ακόμη υπόσταση της Αφροδίτης, ίσως όχι τόσο διαδεδομένη.

priestesses of Demeter, who served a four-year term and ranked in precedence in the procession held every four years in honour of Dionysos Karpios (connected with fruit).

Artemis was worshipped under the epithet of Delphinia (related to dolphins), as attested in an inscription of the 1st cent. B.C., dedicated to her sanctuary by one of her priestesses, Aeschylis (IG IX, 2, 1035).

The cult of En(n)odia, that goddess of the city of Pherai whose worship spread into other cities of Thessaly, is attested epigraphically in Larissa from the 2nd half of the 5th cent. B.C., under the epithets Storgiki (Affectionate) and Patroa (**figs 38, 39**). The goddess was also addressed as Astiki (divinity worshipped in the city, probably in her capacity as Polias or in conjunction with a sanctuary dedicated to her outside the city), Stathmia (protector from accidents and diseases and guardian of the city entrances), Alexeatis (expelling evil and protecting from it) and Mykaiki (apparently signifies a deity who provokes mykithmos (bellowing or groaning) in her aspect as goddess of the Underworld, who, together with Poseidon, was responsible for disasters caused by earthquakes accompanied by roaring sounds coming out of the earth).

Hermes was worshipped under the epithet Chthonios, as a god of the Underworld and Psychopompos (escorting souls to the afterlife), an aspect of the god clearly attested through numerous funerary stelai of the Hellenistic period, the lower part of which displays a painted, engraved or carved in relief hermaic stele and the inscription ΕΡΜΑΙΟΥ ΧΘΟΝΙΟΥ (to Hermes Chthonios) (**fig. 40**).

A terracotta relief of the Roman period with a representation of Aphrodite, the goddess associated with beauty and good physical health, was found in the space of a bath (**fig. 6.9**). Recorded on the pediment of a votive stele, found reused as part of a paved area south of the scene of ancient theatre A', is that the stele was dedicated by Lais of Andronikos to Aphrodite Enagonios and Ennodia Phosphoros (second half of the 2nd- beginning of the 3rd cent. A.D.). The epithet Enagonios is connected with the gods-protectors of the games, and attests yet another, perhaps not so widespread, aspect of Aphrodite.

εικ.-fig. 39

εικ.-fig. 40
Επιτύμβια στήλη.
Ελληνιστική εποχή
Funerary stele.
Hellenistic period

Τα μνημεία της αρχαίας πόλης Α' αρχαίο θέατρο

Την απουσία των μνημείων και των μεγάλων ιερών της αρχαίας Λάρισας που δεν έτυχε να σωθούν λόγω της συνεχούς κατοίκησης και ανοικοδόμησης, ή δεν είχαν την τύχη να αποκαλυφθούν ακόμη, αντισταθμίζει η ύπαρξη των δύο αρχαίων θεάτρων, τα οποία, σε συνδυασμό με μνημεία της βυζαντινής εποχής και της Τουρκοκρατίας, διαμορφώνουν πλέον το ιστορικό κέντρο της σημερινής πόλης.

Α' αρχαίο θέατρο

Η πρώτη ανασκαφική έρευνα με την οποίαν εντοπίστηκε το Α' αρχαίο θέατρο πραγματοποιήθηκε το 1910, όταν ο τότε Έφορος Αρχαιοτήτων Απ. Αρβανιτόπουλος αποκάλυψε τμήμα της σκηνής του. Στις αρχές του 20^{ου} αι., πάνω από το μνημείο (που δεν ήταν πια ορατό), διανοίχτηκε οδός και οικοδομήθηκαν διάφορα κτίσματα (οικίες, εργαστήρια, καταστήματα), μερικά από τα οποία, με τις βαθιές θεμελιώσεις τους, επέφεραν ανεπανόρθωτες ζημιές στο μνημείο. Από το 1977 άρχισε από την ΙΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων η συστηματική προσπάθεια για την πλήρη αποκάλυψη και ανάδειξη του μνημείου με ανασκαφές και απαλλοτριώσεις κτιρίων, η οποία συνεχίζεται.

Το Α' αρχαίο θέατρο της Λάρισας (**εικ. 6.1, 41**) οικοδομήθηκε κατά το α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., στα χρόνια του βασιλιά της Μακεδονίας Αντιγόνου Γονατά, καθώς μετά τον θάνατο του Μεγ. Αλεξάνδρου, κατά την ελληνιστική εποχή, η Θεσσαλία αποτελούσε τμήμα του βασιλείου της Μακεδονίας. Η θέση κατασκευής του, στις νότιες υπώρειες του λόφου της ακρόπολης, υπαγορεύθηκε από τη θέση της πόλης, και για τον λόγο αυτό δεν συνάδει με την οδηγία του ρωμαίου αρχιτέκτονα Βιτρούβιου, για την επιλογή της θέσης των θεάτρων: «πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια ώστε το θέατρο να μην είναι εκτεθειμένο στο νότο, διότι ο αέρας που εγκλωβίζεται στο κοίλο, όταν ο ήλιος γεμίζει το ημικύκλιο των θεατών, περιφέρεται εκεί και θερμαίνεται» (Περί Αρχιτεκτονικής, V, III, 2). Η κατασκευή του συνδέεται με την τέλεση θεατρικών και μουσικών παραστάσεων, αλλά και με πολιτικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τη διοίκηση του Κοινού των Θεσσαλών. Η παλαιότερη αναφορά στο Α' αρχαίο θέατρο προέρχεται από μία επιγραφή του α' μισού του 2^{ου} αι. π.Χ.: πρόκειται για μία δικαστική απόφαση που αναφέρεται στην καταπάτηση, από έναν ιδιώτη, μέρους του περιβάλλοντος χώρου του θεάτρου.

Το μνημείο έχει την τυπική διάρθρωση του ελληνιστικού θεάτρου με τα τρία βασικά στοιχεία: κοίλο - ορχήστρα- σκηνή.

The lack of monuments and major sanctuaries of ancient Larissa, which were destined to disappear under the constant trend of habitation and reconstruction, or had not the chance to have been unearthed, as yet, is counterbalanced by the occurrence of two ancient theatres, which, in conjunction with the monuments of the Byzantine era and Ottoman occupation period structure now the historic centre of the modern city.

Ancient theatre A'

The first excavation research, in the course of which ancient theatre A was located, was conducted in 1910 by the ex-Ephor of Antiquities, Ap. Arvanitopoulos, bringing to light part of the theatre scene. In the early 20th cent., above the monument (which by then was not visible) a new road was constructed and various edifices (houses, workshops, shops) were built, the deep foundations of certain among them having caused irreparable harm to the monument. Since 1977 the 15th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities has begun an ongoing systematic project for the full exposure and constructive conservation of the monument involving excavations and acquisition of private land through eminent domain by the Greek state.

Ancient theatre A' of Larissa (**figs 6.1, 41**) was erected in the first half of the 3rd cent. B.C., at the time of the king of Macedonia, Antigonus Gonatas, when Thessaly having already become part of the kingdom of Macedonia, after the death of Alexander the Great. The placing of its construction on the south slopes of the acropolis hill was determined by the city planning, and, for this reason, does not conform to the instructions the Roman architect Vitruvius recommended about the choice of suitable for the installation of theatres localities: «taking especial precaution that it be not exposed to the south, for when the sun fills the cavity of the theatre, the air confined in that compass being incapable of circulating, by its stoppage therein, is heated» (De Architectura, V, III, 2).

Its construction is connected with the performance of theatrical and musical events, but also with political activities relating to the administration of the Thessalian League. The earliest reference to ancient theatre A' comes from an inscription of the 1st half of the 2nd cent. B.C. that contains a judicial decision about the encroachment by a private owner of part of the theatre environs.

The monument has a typical for Hellenistic theatres structure, divided into three basic parts: koilon (auditorium or cavea) - orchestra - scene.

The monuments of the ancient city Ancient theatre A'

εικ.-fig. 41

Άποψη του Α' αρχαίου θεάτρου
View of ancient theatre A'

Το κυρίως θέατρο χωρίζεται με δέκα κλίμακες ανόδου σε έντεκα κερκίδες, με είκοσι πέντε σειρές μαρμάρινων εδωλίων η καθεμιά, εκ των οποίων η πρώτη ανήκε στη σειρά των προεδριών. Στη σημερινή του μορφή, όπως μετασκευάστηκε στα ρωμαϊκά χρόνια για τη μετατροπή του σε αρένα, διασώζει είκοσι μία σειρές εδωλίων. Στο μέσον περίπου της πάνω επιφάνειάς τους φέρουν ρηχό βάθυσμα, το οποίο χρησίμευε για να ορίζει τον χώρο όπου πατούσαν τα πόδια των θεατών των υπερκείμενων σειρών. Πάνω σε όλα τα εδώλια υπάρχουν επιγραφές με ονόματα, πιθανόν των αντιπροσώπων πόλεων του Κοινού των Θεσσαλών.

Το διάζωμα, ένας διάδρομος πλάτους 2 μ., πλακοστρωμένος με λευκό μάρμαρο, εξυπηρετούσε την άνετη κίνηση των θεατών, χωρίζοντας το κοίλο σε δύο τμήματα, το κυρίως θέατρο και το επιθέατρο.

Για τη διαμόρφωση του επιθεάτρου και για να καλυφθεί η απότομη υψομετρική διαφορά του ανδρήρου, κατασκευάστηκε ένας ισχυρός αναλημματικός τοίχος ύψους 1,30 μ. με λιθόπλινθους λευκού μαρμάρου στην κύρια όψη του και πωρόλιθους στο εσωτερικό του. Το μεγαλύτερο μέρος του επιθεάτρου έχει δυστυχώς καταστραφεί. Η προσπέλαση από το διάζωμα σε αυτό γινόταν με είκοσι κλίμακες, που οδηγούσαν σε είκοσι δύο κερκίδες, η καθεμιά από τις οποίες διέθετε δεκαπέντε σειρές εδωλίων.

Την ορχήστρα του θεάτρου, διαμέτρου 25,50 μ., περιτρέχει ένας αγωγός, άριστα διατηρημένος, για την απομάκρυνση των ομβρίων υδάτων. Έχει πλάτος 1,90 μ., είναι κατασκευασμένος και καλυμμένος από μαρμάρινες πλάκες και έχει εξόδους και από τα δύο άκρα της ορχήστρας.

Τα αναλήμματα των παρόδων οριοθετούσαν τις εισόδους του θεάτρου και αντιστήριζαν τον τεράστιο όγκο των επιχώσεων του κοίλου. Είναι κατασκευασμένα από λιθόπλινθους λευκού μαρμάρου. Το ανάλημμα της δυτικής παρόδου αποκαλύφθηκε σε μήκος 40,86, ύψος 4,5 και πλάτος 3,55 μ. Στην όψη του διακρίνονται ίχνη των βαθμίδων μιας μνημειώδους κλίμακας, η οποία οδηγούσε στο διάζωμα (εικ. 42).

εικ.-fig. 42

Η κλίμακα της δυτικής παρόδου
του Α' αρχαίου θεάτρου

Staircase of the west entrance (parodos)
of ancient theatre A'

The main theatre or koilon (auditorium) is divided by ten radiating ascending stairways into eleven sectors (kerkides), each one comprising twenty-five tiers of marble seats (edolia), the lowest row of seats in the koilon serving as the benches of honour (proedria). Its current form is that it acquired when remodeled in Roman times for its modification into an arena, preserving twenty-one tiers of seats. Approximately in the middle of the top surface of the latter there is a shallow depression defining the space where spectators of the overlying tiers set their feet. All tiers of seats are inscribed with names, probably belonging to the representatives of the cities of the Thessalian League.

The ambulatory (diazoma), a 2 m. wide, marble paved corridor, facilitated the movement of the audience, dividing the koilon (auditorium) in two parts, the main theatre and the epitheatre.

In order to erect the epitheatre and counterbalance the steep gradient of the ramp, a strong retaining wall was constructed, 1,30 m. in height, faced with white marble ashlar masonry, its interior composed of poros limestone blocks. The best part of the epitheatre has unfortunately been destroyed. It was approached from the ambulatory through twenty stairways leading to twenty two sectors, each one having fifteen tiers of seats.

The orchestra of the theatre, with a diameter of 25,50 m., is surrounded by a perfectly preserved gutter for carrying off rainwater. Being 1,90 m. wide, the gutter was built of marble slabs and covered with similar ones, exiting at the two ends of the orchestra.

The retaining walls of the parodoi delineated the theatre entrances and held back the huge embankment deposits of the koilon. They are built of white marble blocks. The retaining wall of the west parodos was traced for 40,86 m., being 4,5 m. high and 3,55 m wide. On its main face preserves traces of the steps of a monumental stairway ascending to the ambulatory (**fig. 42**).

εικ.-fig. 43

Επιτύμβιος πεσσός του μονομάχου Φοίβου.
 Β' μισό 2^{ου} αι. μ.Χ.
 Funerary pillar of gladiator Phoibos.
 Second half of 2nd cent. A.D.

Ο αναλημματικός τοίχος της ανατολικής παρόδου αποκαλύφθηκε σε μήκος 24,75 μ., πλάτος 3,55 μ. και ύψος 3,16 μ. Το υπόλοιπο του μήκους του δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί, καθώς καλύπτεται από τα σύγχρονα οικοδομήματα.

Η σκηνή είναι το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του μνημείου. Είναι κατασκευασμένη από πωρόλιθο, αποτελείται από ισόγειο και έναν όροφο, έχει μήκος 37,50 μ., ενώ σώζεται σε ύψος 3 μ. Τα δύο μεσαία δωμάτια, που επικοινωνούν μεταξύ τους από κοινό διάδρομο όπου εισέρχεται κανείς από την κεντρική είσοδο της σκηνής, θα χρησίμευαν πιθανότατα ως χώροι ένδυσης των ηθοποιών. Οι δύο πλάγιες θύρες οδηγούν σε διαδρόμους, που χωρίζουν τα μεσαία δωμάτια από τα άλλα δύο, τα οποία βρίσκονται στο ανατολικό και δυτικό άκρο της σκηνής, έχουν είσοδο από τη νότια πλευρά και λειτουργούσαν πιθανότατα ως σκευοθήκες.

Στο μέτωπο της σκηνής διατηρείται σε άριστη κατάσταση το προσκήνιο, συνολικού μήκους 20 και πλάτους 2 μ. Αποτελείται από έξι παραστάδες και έξι μονολιθικούς δωρικούς ημικίονες σε παράταξη, οι οποίοι εδράζονται πάνω σε ευθυντηρία από μαρμάρινους λιθόπλινθους ύψους 0,30 μ. Πάνω στους ημικίονες και στους πεσσούς στηριζόταν ο θριγκός. Το προσκήνιο έχει τρεις εισόδους, που αντιστοιχούν στις θύρες της σκηνής.

Το θέατρο ανακαινίστηκε στα χρόνια του αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου (28 π.Χ.-14 μ.Χ.) και του διαδόχου του Τιβερίου (14-31 μ.Χ.). Επιγραφές προς τιμήν των δύο αυτοκρατόρων βρέθηκαν πάνω στο γείσο του προσκηνίου.

Νότια της σκηνής αποκαλύφθηκε στρώση πώρινων σπονδύλων δωρικών κίωνων. Ο χρόνος και η σκοπιμότητα της τοποθέτησής τους σ' αυτή τη θέση δεν έχει ερμηνευθεί ακόμη από τους μελετητές του μνημείου.

Οι αγώνες επαγγελματιών μονομάχων, που αγωνίζονται είτε μεταξύ τους είτε με θηρία στην αρένα ήταν από τα δημοφιλέστερα θεάματα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Η Θεσσαλία, σύμφωνα με τον Απουλήιο, φημιζόταν για τους μονομάχους της, ενώ η Λάρισα ήταν ιδιαίτερα γνωστή για τους αγώνες μονομάχων. Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από τρεις επιτύμβιες στήλες με ανάλογες παραστάσεις από τη Λάρισα, που χρονολογούνται στον 2^ο και 3^ο αι. μ.Χ. (εικ. 43). Για τη χρήση του Α' αρχαίου θεάτρου της Λάρισας ως αρένα πραγματοποιήθηκαν μετατροπές, με την αφαίρεση των τριών πρώτων σειρών εδωλίων γύρω από την ορχήστρα και την κατασκευή ψηλού τοίχου για την ασφάλεια των θεατών.

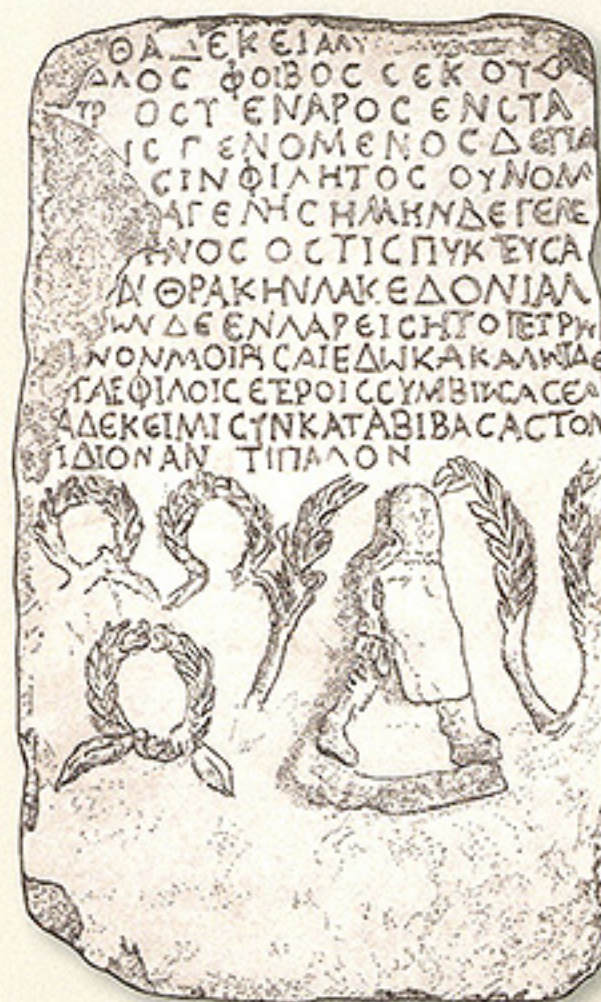
The retaining wall of the east parodos, on the other hand, has been unearthed along 24,75 m. and is 3,55 m. in width and 3,16 m. in height. It has not been revealed, as yet, along the rest of its length, because it lies under modern buildings. The scene is the best preserved part of the monument. Built of poros limestone, it consists of ground and upper floor, is 37,50 m. long and preserved at a height of 3 m. The two middle rooms, which communicate through a common corridor approached from the central door of the scene, would have most probably served as dressing rooms for the actors. The two side doors lead to corridors, which separate the middle rooms from the two lateral ones, lying at the east and west extremities of the scene, approached from the south side and, in all probability, functioning as skeuothekai (apparatus storerooms).

At the front of the scene, the proscenium is preserved in perfect condition, having a total length of 20 m. and width of 2 m. The proscenium colonnade consists of six antae and six monolithic semi-columns, standing on an euthenteria (top course of the foundation) built of marble blocks, 0,30 m. in height. The semi-columns and pillars supported the overlying entablature. The proscenium had three entrances, corresponding to the three doors of the scene.

The theatre was remodeled at the time of emperor Octavian Augustus (28 B.C.-14 A.D.) and his successor Tiberius (14-31 A.D.). Inscriptions in honour of both these emperors were found across the cornice of the proscenium.

To the south of the scene came to light a layer of poros limestone drums from doric columns. The time and purpose of their deposition at that place has not yet been defined by the study team of the monument.

Combats of professional gladiators, either fighting between them or against beasts, were very popular spectacles in the Roman period. Thessaly, according to Appuleius, was renowned for its gladiators, while Larissa was especially known for gladiator fights. This information is ascertained by three funerary stelae with relevant representations from Larissa, dated to the 2nd and 3rd cent. A.D. (**fig. 43**). In order for the ancient theatre A' of Larissa to be remodeled as arena, modifications were made by cutting away the lowest three tiers of seats around the orchestra and constructing a high wall for the safety of the spectators.

εικ.-fig. 43

Σχεδιαστική αναπαράσταση
του Επιτύμβιου πεσσού
Reconstruction drawing
of the Funerary pillar

Τα μνημεία της
 αρχαίας πόλης
 Β' αρχαίο θέατρο

Β' αρχαίο θέατρο

Το Β' αρχαίο θέατρο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Εργατικής Πρωτομαγιάς και Ταγματάρχου Βελισσαρίου, δυτικά του Α' αρχαίου θεάτρου (εικ. 6.2, 44).

Η σκηνή του είναι τριμερής, με λίθινη κρηπίδα που σώζεται σε ύψος 0,60 μ., ενώ το ανώτερο τμήμα της θα ήταν πλίνθινο και η στέγη ξύλινη. Πίσω από τη σκηνή υπήρχε περίβολος, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 50,50 μ. Η δυτική πάροδος αποκαλύφθηκε σε μήκος 9 μ., ενώ η ανατολική έχει εν μέρει ανασκαφεί, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της βρίσκεται κάτω από σύγχρονο δρόμο. Στο δυτικό τμήμα της ορχήστρας υπάρχει ένα βαθμιδωτό μαρμάρινο βάθρο, που πιθανόν ανήκει στη θυμέλη.

Το κοίλο χωρίζεται με δεκατέσσερις κλίμακες σε δεκατρείς κερκίδες, με δύο σειρές μαρμάρινων εδωλίων η καθεμιά. Οι λίθοι των εδωλίων προέρχονται από κάποιο αρχαιότερο, κατεστραμμένο οικοδόμημα, καθώς σε όλα τα εδώλια υπάρχουν απελευθερωτικές επιγραφές (εικ. 45-46). Φαίνεται πως οι επιγραφές χαραχτήκαν στους λίθους όταν αυτοί ήταν ακόμα τοποθετημένοι στο προγενέστερο κτίριο, επειδή κατά την τοποθέτησή τους στο θέατρο δεν έγινε σεβαστή η παρουσία τους, ενώ μερικές από αυτές αποκόπηκαν ή οι δόμοι τοποθετήθηκαν ανάποδα, ώστε να μην είναι ορατές. Σε άλλους λίθους, λόγω της λάξευσης για την επαναχρησιμοποίησή τους, έχουν αποξεστεί οι επιγραφές ή σώζονται ελάχιστα ίχνη τους. Το Β' αρχαίο θέατρο άρχισε να κατασκευάζεται τον 1° αι. π.Χ. Ολοκληρώθηκε ωστόσο μόνον η κατασκευή της σκηνής και της ορχήστρας, ενώ το κοίλο και οι πάροδοι έμειναν ημιτελή.

εικ.-figs 45-46

Απελευθερωτικές επιγραφές
 Manumission inscriptions

Ancient theatre B'

Ancient theatre B' lies at the junction of Ergatikis Protomagias st. with Tagmatarchou Velissariou st., west of ancient theatre A' (figs 6.2, 44).

The theatre has a tripartite scene raised on a stone platform (crepidoma), preserved at a height of 0,60 m., while its upper part was built of mudbricks and had a wooden roof. Behind the scene there was an enclosure wall was unearthed along 50,50 m. The west parodos was revealed along a length of 9 m., while the east one was partly excavated, since its biggest section lies under the modern road. In the west sector of the orchestra there is a stepped podium, probably belonging to the altar (thymele).

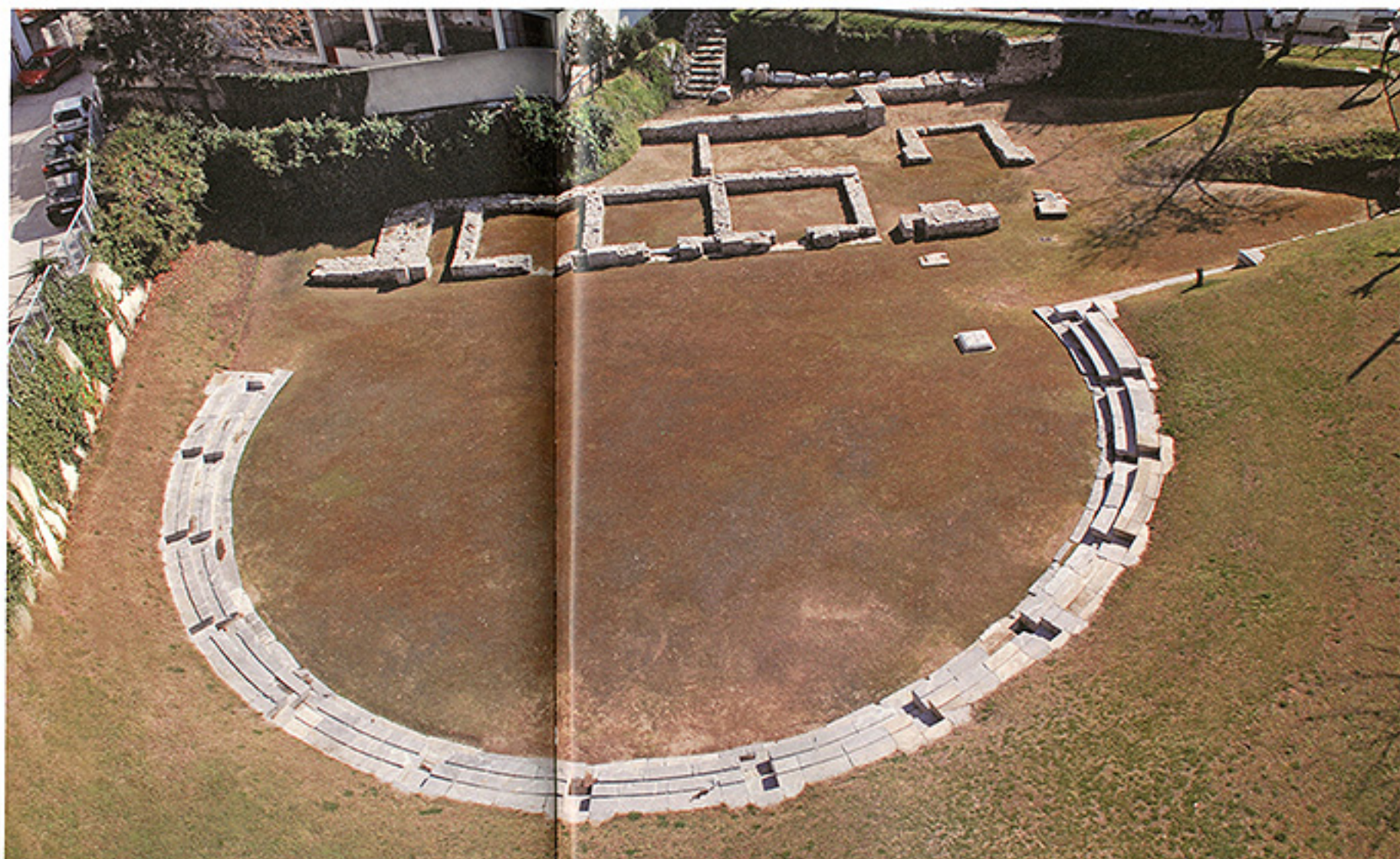
The koilon is divided by fourteen stairways into thirteen sectors, each one comprising two tiers of marble seats. The stones of the tiers belonged to an earlier, obviously by then destroyed, edifice, and were reused as ready-made building material, a condition indicated by the occurrence of manumission inscriptions on all them (figs 45-46). It seems that the inscriptions had been engraved on the stones when these were still placed in the earlier building, a hypothesis that would explain why the presence of the inscriptions was not respected during their use in the theatre, as, in some cases, were cut off and, in others, the stone blocks bearing them were reversely placed not to be visible. On other stones, which were carved to be reused, the inscriptions were erased or only faint traces of them have been preserved. The construction of ancient theatre B' started in the 1st cent. B.C. Completed were, however, the scene and orchestra, while the koilon and parodoi were left unfinished.

The monuments
of the ancient city
Ancient theatre B'

εικ. fig. 44

Άποψη του Β' αρχαίου θεάτρου
View of ancient theatre B'

εικ.-fig. 6

Τοπογραφικός χάρτης της Λάρισσας με σημειωμένες τις κυριότερες θέσεις όπου έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες.

Topographic map of Larissa indicating the major sites where antiquities have been located.

- Βερδελής, Ν. Μνημείον Ποσειδώνος εν Λαρίση. *Θεσσαλικά Α'*, 2, Βόλος 1958, 29-38.
- Γαλλής, Κ.Ι. ΑΔ 29 (1973-74) Χρονικά, 560 κ.εξ. ΑΔ 30 (1975) Β' 1 Χρονικά, 191 κ.εξ. ΑΔ 35(1980), Β'1 Χρονικά, 275 κ.εξ.
- Γαλλής, Κ.Ι. Ανασκαφές στη Θεσσαλία. Πρόσφατα αποκτήματα του Μουσείου Λαρίσης. *Λαρισαϊκά Γράμματα* 4 (1974), 389-395.
- Γαλλής, Κ.Ι. Νέα επιγραφικά ευρήματα από τη Λάρισα. *ΑΑΑ XIII* (1980), 246-262.
- Γαλλής, Κ.Ι. Η Λάρισα αποκαλύπτει τον αρχαίο κόσμο της. *Πολιτεία* 9 (1982), 52-64.
 - Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Α. ΑΔ 34 (1979) Χρονικά, 221-222.
 - Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Α. Σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Ευγ. Μητσιού. Τομή στο παρελθόν της Λαρίσας. *Λάρισα, Παρελθόν και Μέλλον, Πρακτικά του Α' Ιστορικού Αρχαιολογικού Συμποσίου, 26-28/4/1985, Λάρισα 1985, 79-110.*
 - Κοντογιάννης, Α. Επιτύμβιο για ένα μονομάχο, *ΑΕ* 1981, 37-52.
 - Μποσνάκης, Δ. *Ενθετταλίζεσθαι*. Βόλος 2013.
- Τζιαφάλιας, Αθ. ΑΔ 32(1977), Β' 1 Χρονικά, 135 κ.εξ. ΑΔ 34(1979) Β'1 Χρονικά, 212 κ.εξ. ΑΔ 43(1988) Β'1 Χρονικά, 260.
- Τζιαφάλιας, Αθ. Πρώτη παρουσίαση αρχαίας επιτύμβιας στήλης κρανοφόρου πολεμιστή από τη Λάρισα. *Λαρισαϊκά Γράμματα* 2 (1979), 56-61.
- Τζιαφάλιας, Αθ. Αρχαιολογικές έρευνες στη Λάρισα. Νέα στοιχεία για την ιστορία της πόλης. *Λάρισα, Παρελθόν και Μέλλον, Πρακτικά του Α' Ιστορικού-Αρχαιολογικού Συμποσίου, 26-28/4/1985, Λάρισα 1985, 5-60.*
- Τζιαφάλιας, Αθ., Αρχαίο θέατρο Λαρίσας: Πώς ένα όνειρο έγινε πραγματικότητα. *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, 9-11 Νοεμβρίου 2006. Λάρισα 2008, 206-203.*
- Τιβέριος, Μ. *Περίκλεια Παναθήναια. Ένας κρατήρας του Ζ. του Μονάχου 2335*, Θεσσαλονίκη: Andromeda Books, 1989.
 - Τιβέριος, Μ. *Μακεδόνες και Παναθήναια*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Τουράτσογλου, Ι. Π. *Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια πριν από τα τέλη της αρχαιότητας*. Αθήνα 2006.
 - Τουφεξής Γ. ΑΔ 43(1988) Β'1 Χρονικά, 263.
 - Χρυσοστόμου Π. *Η Θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία Θεά*. Αθήνα 1998.
 - Χρυσοστόμου Π., Η θεσσαλική θεά Εννοδία ή Φεραία. Τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα της τελευταίας δεκαπενταετίας (1991-2006). *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, 9-11 Νοεμβρίου 2006. Λάρισα 2008, 244-257.*
- Gallis, K.J. The games in Ancient Larisa: An Example of Provincial Olympic Games, στο W.J. Raschke (επιμ.), *The Archaeology of the Olympics. The Olympics and Other Festivals in Antiquity*, Wisconsin 1988, 217-235.
- Graninger, D. *Cult and Koinon in Hellenistic Thessaly*. Brill Studies in Greek and Roman Epigraphy. Leiden-Boston 2011.
- Graninger, D. Whither Ethnos Religion? The case of Thessaly. *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, 9-11 Νοεμβρίου 2006, Λάρισα 2008, 341-347.*
 - Helly, B. *Gonnoi II. Les Inscriptions*, Amsterdam 1973.
 - Helly, B. *Les Italiens en Thessalie au 2e et 1er s. av. J.C., Les "bourgeoisies" municipales Italiennes aux 2e et au 1er s. av. J.C.*, Paris/Naples: Centre Jean Bérard, Institut Français de Naples, 1983, 371-380.
 - Helly, B. *Le État thessalien. Aleuas le Roux, les tétrades et les tagoi*, Lyon: Collection de la Maison de l' Orient Méditerranéen, 1995.
 - Stählin Fr., *Η αρχαία Θεσσαλία. Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους ελληνικούς και ρωμαϊκούς χρόνους* (ελλ. μτφρ. Γ. Παπασωτηρίου - Αν. Θανοπούλου), Έκδ. Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη 2002.

Βιβλιογραφία

Bibliography

Λάρισσα

η Πελοογίς Λόρισο | Larissa Pelasgis

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

HELLENIC MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS
15TH EPHORATE OF PREHISTORIC AND CLASSICAL ANTIQUITIES

ISBN 978-960-386-153-9